

Research Paper

Reflection on the Relationship between National Character and Development Based on the Sociology of Knowledge Model

Reza Asadollahi^{*1} , Mohammadtaghi Gezelsofla²

¹ Ph.D. Candidate of Political Sciences (Iran Issues), Department of Political Sciences, Faculty of Law and Political Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. asadollahi.reza1990@gmail.com

² Associate Professor, Department of Political Sciences, Faculty of Law and Political Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. m.ghezel@umz.ac.ir

 [10.22080/ssi.2025.28044.2236](https://doi.org/10.22080/ssi.2025.28044.2236)

Received:
November 19, 2024
Accepted:
January 19, 2025
Available online:
March 1, 2025

Keywords:
Development,
underdevelopment,
Sociology of knowledge,
National character.

Abstract

Objectives: The debate about development and underdevelopment has many complexities and has always been analyzed by different thinkers following specific approaches. National character is also a topic that some have long pondered on, reflecting on the relationship between the temperaments of national societies and their role in development, especially the why and how of underdevelopment. Accordingly, the present study aims to address the relationship between national character and development in the thoughts of thinkers, relying on the foundations and concepts of political science. **Methods:** This study, with an analytical approach and specifically based on the theoretical model of the sociology of knowledge, examines the question of how, by applying the aforementioned model, one can reflect on the thoughts of thinkers regarding the relationship between national character and development. **Results:** It can be assumed that the sociology of knowledge, by considering theoretical foundations and focusing on the relationship between social realities (culture of society and social structure) on the one hand and the actions and thoughts of individuals on the other, can present conceptual findings worth pondering about the relationship between national character and development, especially the issue of underdevelopment, and even, as a trans-theoretical model, can cast doubt on the validity of many theories of development based on national character. **Conclusion:** Emphasizing that the knowledge of thinkers and the theoretical actions of no thinker have arisen in a vacuum, it can be concluded that in theories related to the connection between national character and development, the more one moves away from presenting arguments based on the inherent elements of nations as well as the colonial interests of the respective states of some thinkers and focuses on identity, historical, social, and structural reasons, the more realistic findings will be presented regarding the moral characteristics of nations, and vice versa.

***Corresponding Author:** Reza Asadollahi
Address: Faculty of Law and Political Sciences,
University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

Email: asadollahi.reza1990@gmail.com

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

2538-3612 © The Author(s)

Published by University of Mazandaran

Extended Abstract

1. Introduction

"National character" as a controversial variable has long been of interest to scholars and has seen a range of staunch supporters and opponents. In fact, attributing a particular personality and character to people belonging to a particular nationality or ethnicity and limited to independent territorial borders, as well as the origin of such characters, goes back to ancient Greece. Therefore, the idea of the existence of specific characters in an ethnic and national community must be evaluated based on a remarkable and long-standing tradition; because numerous philosophers, leaders, intellectuals, and social scientists have followed it and commented on the enduring moral characteristics in national societies. This trend has also extended to the modern era and philosophers such as David Hume, Immanuel Kant, and John Stuart Mill have spoken about it. On the other hand, sometimes the idea of national character is linked by theorists to the successes and failures of countries and nations and is considered the foundation of progress or development and regression or backwardness of different nations. In some theories, this progress and success among societies is presented in the form of a concept called development and concerning the moral characteristics of nations. Commenting on this controversial relationship by thinkers continued in the twentieth century, and the emphasis on the moral characteristics of nations, despite criticism, continued after World War II and is more or less raised in the new century. In contemporary Iran, too, due to the prominent presence of the ideal of achieving development and the

continuous movement of the causes of backwardness by the elite, the view of the Iranian character has been a common topic of discussion for at least the last century and a half. Therefore, considering the important question raised regarding how to reflect on the thoughts of thinkers, in general, regarding the connection between character and development, this research will attempt to examine the extent to which the knowledge of some of those who believe in the aforementioned connection has been formed and to analyze the dependence of such thoughts on the situation and also the knowledge of the thinkers.

2. Methods

In this study, an attempt will be made to examine the extent to which some of those who believe in the link between national character and development have formed their knowledge by applying the tools of the sociology of knowledge and analyzing the dependence of such ideas on the situation and knowledge of the thinkers. Thus, in this study, with an analytical approach, the question is examined as to how one can reflect on the thoughts of thinkers regarding the relationship between national character and development by applying the theoretical model of the sociology of knowledge.

3. Results

What can be said about the aforementioned theories from the perspective of the sociology of knowledge is that the self-orientalist approaches (assuming that their intentions do not agree with those of most orientalists) are based on ideological cognition and, rather than knowledge being based on reasoning and rationality, are based on a priori beliefs and assumptions and are dependent on the situation. This is in no

way a denial of Western development or the backwardness of some Eastern countries, but rather a criticism of the way of thinking of Eastern thinkers in unsubstantiated attributing backwardness solely to the character of their respective nations.

4. Conclusion

The truth is that the factors determining the moral qualities and behavioral character of nations are so complex that proving their existence is accompanied by considerable uncertainty. What was presented in this study was a look at several schools of thought that believe in the solidarity and connection between national character and development. In all these schools and changes that have formed in the process of tending to different approaches, the recognition of thinkers towards various elements, including the nature of development, definitions of national character, dominant intellectual currents of the time, and even their intentions in proposing these theories, have played a role in the emergence of these theories. One of the signs of this influence is the significant decline of theories that believe in the connection between national character and development based on race, resulting from the discrediting of racial approaches in the twentieth century, especially after World War II, and also the achievement of development by nations of different races throughout the world. Another sign is the more or less tangible continuation of orientalist and self-orientalist approaches, due to the existence and continuation of colonial interests on the one hand and the tendencies and attachments of some thinkers to Western development models, considering development in the West as

inherent and ultimately the lack of sufficient search for similar elements in non-Western traditions on the other. The importance of criticizing such approaches is because self-orientalist ideas such as despotism or Eastern authoritarianism provide the opportunity for conservative and fundamentalist forces in some countries to deny the possibility of reforming matters and resort to suppressing any change by attributing despotism to the mentality of the community under their domination and sovereignty. Therefore, although the following reflection was merely an attempt at a sociological analysis of the thinkers' knowledge on the subject under discussion, what emerges from the idea that governs this research is that the sociology of knowledge model, concerning theoretical foundations and focusing on the connection between social realities on the one hand and the intellectual actions of individuals on the other, and also emphasizing that the knowledge of thinkers and the theoretical actions of no thinker has arisen in a vacuum, can present conceptual and theoretical findings worthy of reflection on the relationship between national character and development, especially the issue of underdevelopment, and to prevent biased views in this area.

Funding

There is no funding support.

Authors' contribution

This article is based on the corresponding author's doctoral thesis in Political Science at the University of Mazandaran.

Conflict of interest

The authors declared no conflict of interest.

علمی پژوهشی

تأملی در باب رابطه منش ملی و امر توسعه بر اساس الگوی جامعه‌شناسی معرفت

رضا اسداللهی^{۱*}، محمدتقی قزلسفلی^۲

^۱ دانشجوی دکتری علوم سیاسی (گرایش مسائل ایران)، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. asadolahireza1990@gmail.com

^۲ دانشیار علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. m.ghezel@umz.ac.ir

 [10.22080/ssi.2025.28044.2236](https://doi.org/10.22080/ssi.2025.28044.2236)

چکیده

اهداف: بحث درباره توسعه‌یافتگی و توسعه‌نیافتگی کشورها، پیچیدگی‌های بسیاری داشته و همواره از سوی متفکران و مکاتب مختلف در تناظر با برداشتهای خاص، واکاوی شده است. منش ملی نیز از موضوعاتی بوده که برخی از دیرباز با تأمل در باب آن، پیرامون نسبت خلیات جوامع ملی و نقش آن بر امر توسعه، به‌ویژه چرایی و چگونگی توسعه‌نیافتگی، اندیشه‌ورزی کرده‌اند. بر اساس این، پژوهش حاضر بر آن است تا با تکیه بر مبانی و مفاهیم دانش سیاست، به رابطه میان منش ملی و امر توسعه در اندیشه متفکران بپردازد. روش مطالعه: این پژوهش با رویکردی تحلیلی و مشخصاً بر مبنای الگوی نظری جامعه‌شناسی معرفت، این پرسش را مورد مذاقه قرار می‌دهد که چگونه می‌توان با کاربست الگوی پیش‌گفته، پیرامون اندیشه متفکران در خصوص رابطه میان منش ملی و امر توسعه تأمل کرد؟ یافته‌ها: در برابر چنان پرسشی می‌توان چنین فرضی را مبنا قرار داد که جامعه‌شناسی معرفت با توجه به بن‌مایه‌های نظری و با محوریت قرار دادن ارتباط میان واقعیات اجتماعی (فرهنگ جامعه و ساخت اجتماعی) از یک سو و کنش و اندیشه افراد از سوی دیگر، می‌تواند درباره رابطه میان منش ملی و امر توسعه به‌ویژه بحث توسعه‌نیافتگی، یافته‌های مفهومی و نظری شایان تأملی را ارائه داده و حتی در مقام الگویی فراتر از، موجب تشکیک در صحت بسیاری از نظریات توسعه مبتنی بر منش ملی شود. نتایج: با تأکید بر اینکه شناخت متفکرین و کنش‌های نظری هیچ اندیشمندی در خلأ به وجود نیامده است، می‌توان چنین نتیجه گرفت که در تئوری‌های مربوط به پیوند منش ملی و توسعه، هرچه از ارائه استدلال مبتنی بر عناصر ذاتی ملت‌ها و همچنین منافع استعماری دولت‌های متبوعه برخی اندیشمندان فاصله گرفته و بر دلایل هویتی، تاریخی، اجتماعی و ساختاری تمرکز شود، به همان نسبت، یافته‌های واقع‌بینانه‌تری در خصوص ویژگی‌های اخلاقی ملت‌ها عرضه خواهد شد و بالعکس.

تاریخ دریافت:

۲۹ آبان ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۳۰ دی ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۱۱ اسفند ۱۴۰۳

کلیدواژه‌ها:

توسعه؛ توسعه‌نیافتگی؛
جامعه‌شناسی معرفت؛ منش
ملی.

* نویسنده مسئول: رضا اسداللهی

آدرس: گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی،
دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

ایمیل: asadolahireza1990@gmail.com

این مقاله با دسترسی آزاد تحت مجوز بین‌المللی کربیتو کامنز از نوع نسبت‌دادن-غیرتجاری-بدون انشقاق ۴/۰ است.

ناشر: دانشگاه مازندران © نویسنده(گان) ۲۵۳۸-۳۶۱۲

۱ مقدمه و بیان مسأله

کهن در یونان باستان بازمی‌گردد. از زمان هرودوت در قرن پنجم پیش از میلاد، مجموعه‌ای از ناظران تیزبین به واسطهٔ غنا، پیچیدگی و توان اقناع تصاویری که از نهادها و رفتارهای متمایزکنندهٔ جوامع مختلف ارائه می‌کردند، شهره گشته‌اند (اینکلس، ۱۳۹۶: ۱۰). به‌طور گسترده‌تر یونانیان باستان، مفهوم نوموس^۴ را به معنای قراردادها، قوانین و آداب و رسوم بدیهی انگاشته‌شده توسط مردم و البته به‌عنوان ساختاری اجتماعی با ابعاد اخلاقی، توسعه دادند. بررسی روحیات، خلیقات و طبع فرقه‌ها و ملت‌های گوناگون در متون سیاسی یونانی‌ها و رومی‌ها حضور داشته و در کانون فهم سیاسی آنان بوده است (سریع‌القلم، ۱۳۸۷: ۱۱). در حقیقت، پندارهٔ وجود منش و خلیقات مشخص در یک جماعت قومی و ملی، بایستی بر اساس یک سنت چشم‌گیر و درازدامن ارزیابی گردد؛ چراکه فیلسوفان، رهبران، روشنفکران و دانشمندان علوم اجتماعی متعددی به پیروی از آن، پیرامون ویژگی‌های پایدار اخلاقی در جوامع ملی اظهارنظر کرده‌اند. این روند به دوران مدرن نیز تسری یافته و نخستین بار فیلسوفانی چون دیوید هیوم^۵، امانوئل کانت^۶ و جان استوارت میل^۷ پیرامون آن سخن گفته‌اند. برای مثال میل، فیلسوف شهیر لیبرال، در سال ۱۸۴۳ قوانین شخصیت یا منش ملی را با فاصله، مهم‌ترین طبقه از قوانین جامعه‌شناختی برشمرده و بر توسعهٔ رشته‌ای تأکید نمود که آن را «اخلاق‌شناسی سیاسی» یا «علم شکل‌گیری شخصیت»^۸ می‌نامید (Brilmyer, 2022).

باری، از آغاز همین دوره بود که ایدهٔ منش ملی، به کامیابی‌ها و ناکامی‌های کشورهای و ملت‌ها پیوند خورده و بانی پیشرفت و پسرفت ملل مختلف قلمداد شد. در برخی از نظریات در دورهٔ مدرن، این پیشرفت و کامیابی در میان جوامع، در قالب

توسعهٔ کشورها در ابعاد گوناگون، وضعیت‌های مترتب بر این پدیدهٔ مدرن نظیر توسعه‌نیافتگی و عقب‌ماندگی و همچنین بحث در باب علل و عوامل آن، از سوی متفکران علوم اجتماعی و ادلهٔ گوناگونی در قالب کلی «نظریات توسعه»^۱ تشریح شده‌اند. فهم «توسعه»^۲ گرچه نیازمند غور در ابعاد و مؤلفه‌های متعدد آن بوده، اما می‌توان این مفهوم را ناظر بر نوع خاصی از تغییر در اجتماع و نهادهای مرتبط با آن دانست که به واسطهٔ آن، موقعیتی بالفعل با موقعیتی بالقوه جایگزین گردد؛ حال آنکه موقعیت اخیر، لزوماً به دلیل بهبود کیفیت حکمرانی در ابعاد مختلف اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی و به تبع آن ارتقای کیفیت زیست مردم در درون مرزهای ملی، مطلوب‌تر از وضعیت بالفعل است. دستیابی به این وضعیت مطلوب نیز بالطبع دارای موانعی دانسته شده است. در این میان عاملیت اخلاق، زمینه‌های ذهنی مردم و به‌طورکلی خلیقات یک ملت، از عواملی بوده‌اند که (همچون عامل اقتصاد، جغرافیا، نهادها، سیاست‌های بیگانه و ...) به واسطهٔ اندیشهٔ برخی متفکرین به محتوای مطالعات ناظر بر امر توسعه، راه یافته و لذا وجود یا عدم وجود برخی ویژگی‌های اخلاقی منتسب به یک جماعت ملی در درون مرزهای مشخص، پاسخی برای چرایی نیل به توسعه یا عدم دستیابی به آن قلمداد شده است.

در این میان «منش ملی»^۳ نیز به‌عنوان متغیری بحث‌انگیز، از دیرباز مورد توجه اندیشمندان قرار داشته و طیفی از موافقان و مخالفان سرسخت را به خود دیده است. درواقع، نسبت دادن شخصیت و منش به‌خصوص به مردمان متعلق به ملیت یا قومیت خاص و محدود به مرزهای سرزمینی مستقل و همچنین ریشه‌یابی چنین خلیقاتی، به گذشته‌های

⁵ David Hume (1711-1776)

⁶ Immanuel Kant (1724-1804)

⁷ John Stuart Mill (1806-1873)

⁸ The Science of the Formation of Character

¹ Development Theories

² Development

³ National Character

⁴ Nomos

از آن‌ها ناظر بر موضوع ایران و کنکاش در چندوچون مناسبات میان اخلاق (منش) و توسعه در جامعه ایرانی است؛ گرچه در خلالشان، برخی نیز به مسائل تئوریک این حوزه پرداخته‌اند. اما مرور آثار فارسی، نگاشته‌های بسیار اندکی را چه به‌طور مشخص در خصوص ارتباط میان منش ملی و توسعه و چه صرفاً در خصوص منش ملی به دست می‌دهد. چه اینکه تمرکز این موارد نیز غالباً حول محور ایران بوده است. اثر آل سیدغفور و نجف‌پور (۱۴۰۲) به بررسی نسبت میان دو متغیر منش ملی ایرانی و مسؤولیت‌پذیری (از مؤلفه‌های بنیادین توسعه) پرداخته‌اند. نویسندگان، پس از ارائه مباحث نظری، فرهنگ استبدادی در ایران را تعیین‌بخش منش ایرانی خوانده و به تبع آن، مسؤولیت‌ناپذیری ایرانیان را نیز برخاسته از این منش دانسته‌اند. در نوشته دیگری، کرباسیان (۱۳۸۰) به‌طور کوتاه به نسبت میان این دو متغیر (توسعه و خلیات) می‌پردازد. ذکر این نکته ضروری است که در ادبیات فارسی مربوط به موضوع این پژوهش، اصطلاح «خلقیات» با اندک مسامحه-ای، هم‌ردیف با «منش ملی» جا افتاده و این‌همان در نظر گرفته می‌شوند. اثر جوادی یگانه (۱۳۹۵) با عنوان *دقت‌های مفهومی در تعریف خلیات* که تنها چکیده‌ای از آن -به گفته نویسنده- با هدف تعریف نظری روشنی از «خلقیات» منتشر شده، خلیات را بر ساخته ایرانیان دانسته است که البته ترجمه کلمه مشخصی هم نیست. جوادی یگانه، معتقد است که این واژه برخلاف کاربردش در ادبیات فارسی، مفهوم شایعی در ادبیات بین‌المللی علوم اجتماعی نبوده، اما با مفاهیمی چون شخصیت ملی، شخصیت شایع^۲، منش ملی، فرهنگ سیاسی، روح قومی^۳ و واژگانی چون disposition، temperament، mood، character trait، manner، ethos، trait و attitude مرتبط است. به هر حال، به نظر می‌رسد که شیوع مفهوم «خلقیات» در ادبیات فارسی، بیشتر ناشی از آوازه مقاله سیدمحمدعلی جمال‌زاده پس از انتشار آن در قالب کتابی در اواسط دهه

مفهومی به نام توسعه و در نسبت با منش و ویژگی-های اخلاقی ملت‌ها مطرح گشت. اظهارنظر در باب این رابطه پرمناقشه از سوی اندیشمندان در قرن بیستم نیز ادامه داشت و تأکید بر ویژگی‌های اخلاقی ملت‌ها علی‌رغم انتقادات، پس از جنگ جهانی دوم نیز تداوم یافته و در قرن جدید نیز کم‌وبیش مطرح می‌شود. همان‌گونه که در ایران معاصر نیز، به دلیل حضور چشم‌گیر آرمان نیل به توسعه و پوییش مداوم دلایل عقب‌ماندگی از سوی نخبگان، نگاه به شخصیت ایرانی، حداقل در یک‌ونیم سده اخیر از مباحث رایج بوده است؛ از نگاه متفکرین عصر قاجار از جمله میرزاآقاخان کرمانی به فرهنگ و اخلاق ایرانی، تحت تأثیر اندیشمندان غربی همچون جیمز موریه گرفته، تا آثار ادبی اندیشمندانی چون صادق هدایت و محمدعلی جمال‌زاده در عصر پهلوی و نهایتاً پی‌جویی ریشه‌های توسعه‌نیافتگی در فرهنگ سیاسی سوژه ایرانی در آثار متفکرین متأخری چون محمود سریع‌القلم.

از این روی و با توجه به پرسش مهم مطرح شده مبنی بر چگونگی تأمل در اندیشه متفکرین، به-طورکلی، در خصوص پیوند منش و توسعه، در این پژوهش سعی خواهد شد که با کاربردی‌ترین ابزار جامعه‌شناسی معرفت، کم‌وکیف شکل‌گیری معرفت برخی از قائلین به پیوند مذکور واری شده و وابستگی چنین اندیشه‌هایی به وضعیت و همچنین معرفت متفکران تحلیل شود.

۲ پیشینه پژوهش

در طول دهه‌های گذشته، پیوند میان فرهنگ (در شکل باورهای اخلاقی^۱) و توسعه از جنبه‌های مختلف، توجه تحلیل‌گران ایرانی را به خود جلب کرده است. تنها جست‌وجوی دو واژه «فرهنگ» و «توسعه» به‌طور هم‌زمان، در تارنمای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، نزدیک به ۲۰۰ عنوان مقاله را نشان می‌دهد که بخش قابل توجهی

³ Volksgeist

¹ Moral Beliefs

² Common Character

اوصاف در میان ایرانی‌ها، بلکه اثبات عدم شیوع آن-ها در میان غیرایرانی‌ها عنوان می‌کند. مایکل پورتر و همکاران (۱۳۹۹) نیز در مجموعه‌ای از مقالات، به مباحثی پیرامون ارتباط فرهنگ و توسعه پرداخته‌اند که به انضمام مقدمه‌ای به خامه مترجمان در باب اهمیت ارتباط دو متغیر یادشده در ایران، به فارسی ترجمه شده است. پیام محوری کتاب، این است که فرهنگ جهت تحقق توسعه بسیار مهم بوده، اما افراط در نسبت دادن کل ماجرای توسعه بدان، به بهای نادیده گرفتن سایر عرصه‌های حیاتی همچون نهادها، فناوری و ظرفیت دولت، همان‌قدر بحران-ساز است که انکار یا نادیده گرفتن وجوه بدیهی و مسلم نقش‌آفرینی‌های فرهنگ در فرآیند توسعه. آمارتیا سن^۳ (۱۴۰۱) هم در اثر خود، به نکات قابل تأملی در خصوص ارتباط میان فرهنگ و توسعه اشاره کرده است. سن به‌عنوان اقتصاددانی پیش‌رو، در برابر جریان مسلط اقتصاد و با انتقاد از رویکرد حاکم بر علم اقتصاد نئوکلاسیک، از جمله بی‌توجهی آن به اخلاق، فرهنگ را به شیوه‌های مختلف با توسعه در کنش متقابل می‌داند. دیگر اثر ترجمه-شده مرتبط با موضوع، اثر دیوید رز (۱۴۰۲) است که از رهگذر تناقض‌های متعدد در خصوص اهمیت فرهنگ برای توسعه، در پی تحلیل ارتباط میان این دو بوده و مترجم ایرانی، آن را با انگیزه‌ای مشابه آن چه پژوهش پیش‌رو در پی آن است، به فارسی برگردانده است.^۴ در نهایت می‌توان اشاره‌ای به اثر جدید حاتم قادری (۱۴۰۳) با عنوان کشف ذهن؛ کشف نشانگان ریختار ذهن ایرانی داشت که گرچه همان‌گونه که از عنوانش برمی‌آید بر محور ایران تمرکز دارد، اما مباحث نظری آن در خصوص تعاریف گوناگون «ذهن»^۵ و اشتراکات آن با ایده «منش»، جالب توجه است. قادری، تفسیر محمد ارکون^۶ از «مخپله» را بی‌شباهت به برداشت از «ذهن» نزد

چهل خورشیدی و دیده شدن و بحث‌های دامنه‌دار پیرامون آن تا به امروز بوده است. باری، جوادی - یگانه به همراه آرمین امیر و به واسطه دغدغه مشترکشان، آثار متعددی را در سال‌های اخیر در قالب تألیف و ترجمه پدید آورده‌اند که بخش قابل توجهی از آن‌ها حاصل رویکرد مطالعاتی «میز فرهنگ و شخصیت ایرانیان» در پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات و نگاه پروژه‌محور این پژوهشگاه به موضوع بوده است. در میان این پژوهش‌ها می‌توان به تألیف کتاب *ره افسانه زند؛ تبارشناسی آثار خلیفات نویسان ایرانی* تألیف امیر (الف) (۱۳۹۵) و همچنین مجموعه مقالاتی از چند نویسنده به کوشش او (امیر، ۱۳۹۵)، تحت عنوان *خویش‌کاوای ایرانیان در دوران مدرن* اشاره کرد. ترجمه علی پاپلی از کتاب *منش ملی؛ منظری روانی-اجتماعی اثر الکس اینکلس*^۱ (۱۳۹۶)، دیگر اثر تئوریک منتشر شده از سوی پژوهشگاه مذکور است. اینکلس در این اثر با اشاره به منوط بودن شناخت متقن در سطح سیاسی به کار بر روی نظامی بنیادی‌تر (وجه شخصیت‌شناختی شهروندان)، به تعریف نسبتاً جامعی از «منش» به طور عام و «منش ملی» بالاخص پرداخته است. او بر وجهی از منش تأکید دارد که نقشی کارکردی در نظام سیاسی-اجتماعی داشته باشد. به‌عنوان مثال تعارفی بودن، آنجایی اهمیت محوری می‌یابد که نقشی اساسی در بازدهی بوروکراتیک ایفا کند. آرمین امیر، علاوه بر دو اثر پیش‌گفته، در روند همین پروژه مطالعاتی، اثر ریچارد لین^۲ (۱۴۰۰) را هم با عنوان *شخصیت و منش ملی* به فارسی ترجمه کرده است. در این زمینه، مرتضی مردی‌ها (۱۳۹۸) نیز با رویکردی انتقادی به جنبه محتوایی این دست نوشتارها پرداخته که آن هم پیرامون ایران و خلیفات ایرانی است. مردی‌ها، معضل اصلی را در این متون نه اثبات شیوع این

^۴ مترجم اثر، شنیدن مکرر گزاره «فرهنگ ایرانی با توسعه و پیشرفت همخوانی ندارد» را به‌عنوان انگیزه ترجمه معرفی کرده است.

^۵ Mind

^۶ Muḥemmed Arkun (1928-2010)

^۱ Alex Inkeles (1920-2010)

^۲ Richard Lynn (1930-2023)

^۳ Amartya Kumar Sen (1933-)

مجزا با عناوین *جستار عمده در باب شخصیت ملی*^۸ (Pipes, 2022b) و *آیا ملت‌های اروپا شخصیت ملی دارند*^{۱۱} (Pipes, 2021a)، به علاوه نوشته دیگری در باب شخصیت ملی انگلیسی^{۱۲} (Pipes, 2021b)، مروری بر تئوری‌های گوناگون در مورد انتساب ویژگی‌های اخلاقی متمایز به ملت‌های مختلف از جمله ملل اروپایی داشته که در خلال آن، نمونه‌هایی نیز از برخی اظهارنظرها در خصوص ارتباط منش ملی و پیشرفت یا وضعیت کشورها به چشم می‌خورد. کار پاییز بیش از هر چیز، مروری بر ادبیات این عرصه از مطالعات و تأکید بر استمرارش تا به امروز است. از طرفی، در یکی از جدیدترین نوشته‌ها، با عنوان *توسعه منش ملی در گره، جمعی از نویسندگان کوشیده‌اند به نقش دولت در شکل‌گیری، توسعه و بهبود شخصیت ملی در کشور کره جنوبی، به‌ویژه از طریق روند تحصیلات رسمی اشاره کنند. منش ملی در این مقاله، مفهومی نزدیک به هویت ملی دارد (Sholichah, 2023)*. سوجای مانداولیلی انسان‌شناس نیز در مقاله‌ای با عنوان *ارتباط میان مطالعات فرهنگ و شخصیت، مطالعات شخصیت ملی، جبرگرایی فرهنگی و اشاعه‌گرایی فرهنگی در انسان‌شناسی قرن ۲۱*، برخی از مکاتب فکری در حوزه انسان‌شناسی را بررسی کرده و به ادبیات کلیدی هر یک پرداخته است. او «مکتب منش ملی»^{۱۳} و نیز تأثیر آن بر انسان‌شناسی اجتماعی و فرهنگی را علی‌رغم پندار برخی مبنی بر منسوخ شدنش به واسطه جهانی‌شدن^{۱۴} و عصر یکپارچگی، همچنان غیرقابل انکار تلقی می‌کند (Mandavilli, 2018: 12).

با عنایت به تفاسیر فوق، هرچند کم‌وبیش روشن است که آثار مذکور در زمینه مفهوم‌شناسی،

والتر کوفمان^۱ نمی‌داند؛ آن بخش نهادینه‌شده در درون آدمی که بیشتر به القائات فرهنگی و میل به اسطوره تن می‌زند. به تعبیر قادری، ذهن رانه‌ای است ترکیبی، از حسیات، باورها، مفروضات، القائات و البته کمی هم تأمل و اندیشه.

در میان آثار انگلیسی ترجمه‌نشده نیز می‌توان به نمونه‌هایی از مطالعات مربوط به هر دو متغیر یادشده اشاره کرد. با این توضیح که منش ملی در ادبیات انگلیسی همواره مفهومی نسبتاً مبهم و مورد مناقشه بوده و همان خصلتی را داراست که کلیفورد گیرتز^۲ برای فزه^۳ منتسب می‌دانست؛ مفهومی دارای «ابهام مضمونی». اتفاقاً گیرتز خود در کتاب *دانش محلی*^۴ در رابطه با ایده منش ملی گفته بود: «هیچ جامعه شناخته‌شده‌ای وجود ندارد که درباره خاستگاه، ویژگی‌های شاخص و جایگاهش در طبیعت و همچنین مردم و منش‌های ملی و گروهی-اش، نظریه‌ای به دست نداده باشد» (Geertz, 1983: 412). تمایزی که جیمز ورت^۵ استاد ادبیات عهد جدید در مقاله‌ای تحت عنوان *منش ملی از دیدگاه علوم سیاسی*^۶، میان «منش ملی» از یک سو و «ویژگی‌های ملی»^۷ از سوی دیگر قائل شده و همچنین تأکید او بر لزوم ارزیابی آن در یک دوره زمانی مناسب، گویای وجه دیگری از این ابهام است. ورت همچنین روبه‌رو شدن با این پرسش را ناگزیر می‌داند که آیا نهادهای سیاسی بیشتر به شکل‌گیری منش ملی می‌انجامند یا بالعکس این منش ملی است که این نهادها را شکل می‌دهد؟ (Charlesworth, 1967). پرسش بنیادین مقاله دیگری تحت عنوان *آیا منش ملی وجود دارد*^۸ از دنیل پاییز^۹ هم به نوعی تأیید وجود ابهام پیش‌گفته است (Pipes, 2022a). پاییز همچنین در دو مقاله

⁸ Does National Character Exist?

⁹ Daniel Pipes (1949-)

¹⁰ The Great Inquiry into National Character

¹¹ Do Europes Nations Have National Characters

¹² An American in search of the English national character

¹³ National Character School

¹⁴ Globalization

¹ Walter Arnold Kaufmann (1921-1980)

² Clifford Geertz (1926-2006)

³ Charisma

⁴ Local knowledge

⁵ James Hamilton Charlesworth (1940-)

⁶ National Character in the Perspective of Political Science

⁷ National Characteristics

سوزدهای انسانی تثبیت شده است. ریمون بوڈن^۲ جامعه‌شناس معتقد بود: «آن چه نامش جامعه-شناسی شناخت بوده و بهتر است آن را جامعه-شناسی عقاید بنامیم، آن بخشی از جامعه‌شناسی است که می‌خواهد باورهای سوزدهای اجتماعی، یعنی ذهنیت عاملیت‌های انسانی در اجتماع را توضیح دهد؛ به گونه‌ای که به جبرهای اجتماعی اهمیت زیادی قائل شده و به عقلانیت شناختی اهمیت کمی اختصاص می‌دهد» (بوڈن، ۱۳۹۵: ۲۹). کنت تامپسون^۳ نیز زهشت (تز) اصلی جامعه-شناسی شناخت را چنین گزاره‌ای می‌داند: «شیوه-های تفکر را نمی‌توان به‌درستی درک کرد، مگر اینکه ریشه‌های اجتماعی آن‌ها روشن شود» (تامپسون، ۱۳۹۲: ۶۹). به عقیده برگر و لاکمن، جامعه‌شناسی معرفت با «ساخت اجتماعی واقعیت»^۴ سروکار دارد. منوچهر آشتیانی نیز رسالت اصلی این رویکرد نظری را پاسخ به این پرسش می‌داند که آیا خاستگاه اجتماعی-تاریخی به‌خصوص متفکری، غیر از علاقه و نفع شخصی‌اش، بر روی نوع و ساخت فکر او اثری سازنده می‌گذارد؟ و اگر آری، چگونه؟ (آشتیانی، ۱۳۹۸: ۲۴).

اصطلاح «جامعه‌شناسی معرفت»^۵ نخستین بار از سوی ماکس شلر^۶ مطرح شد (برگر، ۱۳۹۹: ۱۰) و او بود که آن را دانشی دانست که موضوع آن، بررسی پیوندهای میان انواع زندگی اجتماعی و اقسام گوناگون معرفت‌هاست. گرچه زمان این اظهارنظر شلر، نشان از پدیداری جامعه‌شناسی شناخت در زمینه‌ای فلسفی دارد، اما این الگوی نظری در معنای عام خود، شاخه‌ای از جامعه‌شناسی است. چنین رویکردی تمرکز بر شرایط وجودی (اجتماعی) معرفت بوده و در این ارتباط، تولیدات فکری اعم از ایدئولوژی‌ها، مذاهب، فلسفه‌ها و علوم را به چارچوب‌های تاریخی-اجتماعی شکل‌دهنده آن‌ها متصل می‌کند. به عبارتی کار جامعه‌شناسی معرفت، مطالعه رابطه میان زیربنای اجتماعی و روبنای ذهنی

اشتراکاتی با موضوع پژوهش پیش‌رو دارند، اما تحلیل زمینه اجتماعی معرفت متفکران، با توجه به اهمیت بنیادین آن در ارائه تئوری‌های منش ملی و توسعه، کاستی پژوهشی است که این قلم خواهد کوشید پوششی پیشگام و تأملی آغازین بر آن باشد. لذا ادامه این پژوهش نیز شامل برخی مفهوم‌پردازی‌ها خواهد بود.

۳ چهارچوب نظری؛ جامعه-شناسی شناخت

جامعه‌شناسی معرفت، حوزه‌ای از دانش اجتماعی است که در فهم اندیشه سیاسی، همچنین درک ارتباط متن و زمینه و اندیشه و امر واقع، از اهمیتی ویژه برخوردار است. مهم‌ترین مؤلفه این رویکرد، باور به اجتماعی بودن ساخت معرفت است. جامعه‌شناسی شناخت، بیش و پیش از هر امری به تحقیق در باب آن چه سوزدها در زندگی روزمره به-عنوان واقعیت می‌شناسند پرداخته و یکی از مشغله‌های فکری بنیادین جامعه‌شناسان معرفت، نشان دادن کم‌وکیف اثرپذیری مجموعه‌های تخصصی اندیشه و معرفت از زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی است. گرایش‌های مختلف این سنت فکری، همگی اشتغال به واریسی مسأله مناقشه-برانگیز «تعین اجتماعی معرفت» داشته‌اند. برخی معتقدند که اساساً جامعه‌شناسی در کلیاتش، چیزی جز جامعه‌شناسی معرفت و معرفت‌شناسی نیست. عده‌ای نیز مدعی‌اند که جامعه‌شناسی معرفت تنها یکی از حوزه‌های جامعه‌شناسی بوده و وظیفه آن واکاوی ایدئولوژی‌ها و دیگر انواع معارف تحریف شده است. از اساسی‌ترین مقاصد جامعه-شناسی معرفت در خلال شاخه‌های مختلف آن، آشنایی‌زدایی^۱ از برخی مفاهیمی است که نه از خود واقعیت که تحت تأثیر موقعیت‌های اجتماعی-تاریخی پدید آمده و برساختی از آن‌ها در اندیشه

^۴ The Social Construction of Reality

^۵ Wissenssoziologie

^۶ Max Ferdinand Scheler (1874-1928)

^۱ Defamiliarization

^۲ Raymond Boudon (1934-2013)

^۳ Kenneth Thompson (1937-)

اجتماعی است؟ آیا جامعه‌جویی معرفت‌دارای خصلت تعیین‌شدگی است؟ و تا چه میزان آن چیزی که معرفت خوانده می‌شود، معرفت است و نه عقیده؟

۴ مبانی مفهومی

دریافت و درک صحیح هر پژوهشی، جز از رهگذر توضیح و تشریح رسای کلیدی‌ترین مفاهیم و متغیرهای تحقیق میسر نمی‌شود؛ از این روی در ادامه، مفاهیم منش ملی و توسعه، قدری بیشتر مورد مذاقه قرار خواهند گرفت.

۴/۱ منش ملی

کلیشه‌های^۴ مربوط به شخصیت ملی یا همان تعمیم در خصوص ویژگی‌های ماندگار گروه‌های قومی، ممکن است در ابتدا صحبت‌هایی بیهوده و به اصطلاح زرد یا برداشت‌هایی سطحی از سوی مسافران، جهانگردان یا سرنشینان تاکسی (به لحاظ عامیانه و غیرتخصصی بودن این قبیل نظرات) به نظر برسد، اما موضوع فراتر از این‌هاست. اعتبار مفهوم منش ملی را نمی‌توان بر مبنای اشکال عامیانه این مفهوم، به‌روشنی سنجید. درواقع، این پنداره را باید بر اساس سنتی متداول که فیلسوفان، دولتمردان و دانشمندان علوم اجتماعی بسیاری پیرامون آن قلم زده‌اند، ارزیابی کرد. دنیل پاییز معتقد است که یک کتاب‌شناسی اجمالی از نوشته‌های اصلی دانشمندان علوم اجتماعی و مورخان درباره فرهنگ و منش ملی بین سال‌های ۱۹۳۶ و ۱۹۴۰ با در نظر گرفتن حاشیه‌نویسی‌های آن‌ها، لیستی بلندبالا را شامل خواهد شد که بزرگانی همچون لاسکی، لیپست، شیلز، وایت، فروم، پارسونز و ... را دربرمی‌گیرد (Pipes, 2022b: 16).

علی‌رغم توجه جدی روان‌شناسان اجتماعی به منش

است. در میان پیشاهنگان اندیشه اجتماعی، این کارل مارکس بود که به رابطه میان عقاید و زندگی معمولی انسان‌ها التفات داشت. در پی او، تحلیل جامعه‌شناختی نظریه‌ها و مکاتب فکری رواج یافته و این رسم پدید آمد که چنانچه راجع به فکری پرسش می‌شود، غیر از بحث از صحت آن، به شرایط اقتصادی-اجتماعی هم‌زمان با پیدایش آن اندیشه نیز توجه شود. مضمون اصلی آثار کارل مانهایم^۱ به-عنوان یکی از بهترین شاگردان مارکس در این زمینه هم همین است (مانهایم، ۱۴۰۲: ۸). وی تحت تأثیر اندیشه‌های مارکس، هگل و دیلتای بوده و رساله دکتری خود را نیز با عنوان *تحلیل ساختاری شناخت*^۲ نوشت. بنابراین، سنت جامعه‌شناسی معرفت در دوره مدرن را ورای ریشه‌های فلسفی آن، می‌توان دارای بُن‌مایه‌های مارکسیستی انگاشته و برخی از مفاهیم اصلی آن همچون «ایدئولوژی» و «آگاهی کاذب» (اندیشه‌ای که از هستی اجتماعی واقعی اندیشنده، بیگانه شده است) را نیز منتسب به اندیشه مارکس دانست (برگر، ۱۳۹۹: ۱۳).

کوتاه سخن اینکه بر اساس رویکرد جامعه‌شناسی معرفت، جامعه نه‌تنها موضوع معرفت، بلکه بخش سازنده آن نیز هست. همان‌گونه که برای افلاطون تمایز معرفت و عقیده دارای اهمیت محوری بوده، جامعه‌شناسی معرفت نیز «عقیده» را در معنای افلاطونی آن یعنی «دوکسا»^۳ یا عقل سلیم، زاینده شناخت نمی‌انگارد. برای جامعه‌شناسی معرفت، واقعیت اعتباری بوده و اعتبار نیز دارای ماهیت اجتماعی می‌باشد (کنوبلاخ، ۱۳۹۰: ۲۵). لذا معرفت از ساختار اجتماعی جدا نمی‌شود و مسأله اصلی در این حوزه که تاریخ جامعه‌شناسی معرفت را در بر می‌گیرد تأمل در سه پرسش بنیادین است: معرفت چگونه و تا چه اندازه دارای ویژگی

¹ Karl Mannheim (1893-1947)

² Structural Analysis of Epistemology (1922)

³ Doxa هر فردی از دریچه خاص خود به جهان می‌نگرد. لذا: دوکسا پدیداری جهان بر هر فرد را که مختص خود اوست، دوکسا می‌گویند. اختصاص دوکسای ما به ما، به دلیل اختصاص مکان/زمان و اندیشیدن خود ما به ماست. هر کدام از ما

جملات خود و قضاوت‌های خود را داریم؛ جملات و قضاوت‌هایی که با پیوستاری که طی می‌کنیم، بی‌ارتباط نیستند. به تعبیر هانا آرنت، درک من، قضاوت من درباره پدیدارها و اندیشیدن من که متضمن این قضاوت است به «آن چه بر من پدیدار می‌شود» بستگی دارد (معظمی، ۱۳۹۷: ۲۷).

⁴ Stereotypes

جایز شمرده، اما نادیده گرفتن تفاوت‌های عمیق در ساختمان قومی به دلیل حساسیت‌های موجود را نیز غیرواقع‌بینانه عنوان کرده است. فولر همچنین اصطلاح «فرهنگ سیاسی» را پذیرفتنی‌تر از «خصوصیت ملی» می‌داند (فولر، ۱۳۷۳: ۱۱).

از طرفی، ریشه‌سردرگمی در مطالعات این حوزه و همچنین تردید در وجود یا عدم وجود ایده منش ملی، بیشتر به عدم دقت و تنوع موجود در تعاریف از این مفهوم باز می‌گردد. ارنست بارکر^۵ آن را یک سازمان‌دهی ذهنی می‌داند که اذهان اعضای یک اجتماع ملی را به وسیله پیوندهایی به نرمی ابریشم و سختی فولاد به هم وصل می‌کند (Barker, 1927: 4). گیرتز در این خصوص، به اصطلاح «روحیات قومی»^۶ اشاره کرده و آن را همان حال‌وهوا، یعنی خصلت و کیفیت زندگی مردم و نگرش نهفته آنان درباره خود و دنیایشان دانسته بود که در زندگی‌شان منعکس می‌شود (تامپسون، ۱۳۹۲: ۱۰۷). دیوید رایزمن^۷ در این میان، سخن از «منش اجتماعی»^۸ به میان آورده و آن را بیشتر ناظر بر طبقات اجتماعی معرفی می‌کند. از طرفی ویلهلم وونت^۹ هم در باب زمان پدیدار شدن منش ملی، معتقد بود: «زمان جنگ، آن را واضح‌تر از زمان صلح نشان می‌دهد» (Pipes, 2022b: 19). لذا به اختصار، به برخی تعاریف ارائه‌شده در این عرصه اشاره می‌گردد:

- جان استوارت میل؛ فیلسوف: شخصیت و منش، یعنی عقاید، احساسات و عادات مردم (Mill, 2017: 905).
- ریچارد چنویکس^{۱۰}؛ اسقف و شاعر: مجموع ویژگی‌های شاخص و برجسته‌ای که آن ملت با آن متمایز می‌شود (Chenevix, 2010: 1).

ملی بواسطه ارائه تصویری از انسان به‌عنوان عامل مؤثر در بحران‌های تاریخی از یک سو و التفات جامعه‌شناسان عصر جدید به این موضوع از سوی دیگر، این انسان‌شناسان و روان‌پزشکان بوده‌اند که نیروی محرکه مطالعه منش ملی را در غرب تشکیل می‌دادند.

اما موضوع عامیانه یا عالمانه بودن اظهارنظر در خصوص منش ملی، صرفاً بخشی از مناقشه درازدامن در این باب است. پنداره منش ملی علاوه بر مناقشه پیشین، به اعتقاد ریچارد لین تا حدودی نزد دانشمندان علوم اجتماعی بدنام نیز شده است. از آن هم منفورتر، دیدگاه‌های ذات‌انگاره وجود تفاوت‌های نژادی در شخصیت است که در شکل دادن به منش ملی یک ملت به ایفای نقش می‌پردازد (Lynn, 1971: 17). تجربه هولناک نژادپرستی و تعصب در سده بیستم هم نگرانی‌ها را در خصوص کوشش برای تعیین رفتارهای ملی و تجمیع آن‌ها در قالب پنداره‌ای به نام منش ملی افزایش داده است. عمده تلاش نظری جدی از سوی نازی‌ها در نیمه نخست سده بیستم نیز که متوجه تأکید بر ملت و نژاد به مثابه دو مفهوم کانونی نازیسم می‌شد، پیش‌تر توسط دوگوبینو در رساله *نابرابری نژادهای بشری*^۱ تئوریزه شده بود؛ شخصی که نظریاتش در باب خلوص نژادی، پان‌ژرمنیسم و آریایی‌گرایی کم‌وبیش شناخته شده است. اندیشه‌های افرادی چون جنتیله^۲ که خود را فیلسوف فاشیسم معرفی می‌کرد و تأکید او بر مفاهیمی همچون روح جمعی یا «روح ایتالیا» هم، از دلایل بدبینی برخی نسبت به مطالعات مربوط به منش ملی بوده است. پرسشی که پیش‌تر در خصوص اعتقاد به وجود یا عدم وجود پنداره منش ملی در قالب عنوان مقاله پاییز مطرح شد، پاسخ‌های گوناگونی یافته است. گراهام فولر^۳ در اثر خود با عنوان *قبله عالم*^۴ طرح پرسش اخیر را

⁶ Ethos

⁷ David Riesman (1909-2002)

⁸ Social Character

⁹ Wilhelm Maximilian Wundt (1832-1920)

¹⁰ Richard Chenevix Trench (1807-1886)

¹ The Inequality of Human Races

² Giovanni Gentile (1875-1944)

³ Graham E. Fuller (1937-)

⁴ The Center of the Universe: The Geopolitics of Iran (1991)

⁵ Ernest Barker (1874-1960)

ملی به رفتارهای روزمره اعضای یک ملت در زمانی مشخص افتاد. این تداوم هویت و حافظه تاریخی است که برساختی از منشی منحصر به ملیتی خاص را ایجاد می‌کند و چه بسا در رفتار و کردار فردی عاملیت‌ها یا سوژه‌های گوناگون یک ملت، در لحظات تاریخی متمایز، نشانه‌ای از منش ملی منتسب به آن اجتماع ملی، مشهود نباشد.

۴،۲ توسعه

پس از تعریف و تدقیق نسبی در معنا و مضمون منش ملی، تعریفی عام برای توسعه نیز مورد نیاز است. توسعه در لغت و براساس فرهنگ آکسفورد، به معنای رشد تدریجی در جهت پیشرفته‌تر شدن، قدرتمندتر شدن و بزرگ‌تر شدن است. این مفهوم در قرن هفدهم وارد زبان انگلیسی شده و از آن زمان تا قرن نوزدهم، عمدتاً در معنای زیست‌شناختی درک می‌شد. به عقیده برخی، توسعه مفهومی انتقال-یافته از علوم طبیعی به علوم اجتماعی است. این مفهوم از لحاظ ریشه‌ای به معنی شکوفایی و رشد یک پتانسیل درونی بود که بتواند همچون نطفه‌ای درون رحم با قرارگیری در محیط مناسب به موجودی زنده و سپس با گذار از یک دوران رشد طبیعی به فردی بالغ بدل شود (فکوهی، ۱۴۰۰: ۷۹). اما توسعه را می‌توان در بُعد تبارشناختی، از ریشه و تبار اندیشه «پیشرفت» در نظر گرفت. گرچه این مفروض، وجود یک معنای واحد یا نوعی پیوستگی معنایی میان پیشرفت و توسعه را ثابت نمی‌کند، اما می‌توان به عبارتی «پیشرفت» را نقطه آغاز فهم معنای «توسعه» تلقی کرد (دیوسالار، ۱۳۹۷: ۸). در حوزه علوم اجتماعی، توسعه به معنای تغییر و دگرگونی جوامع سنتی تلقی شده است. با تحول جوامع سنتی به همراه تولید صنعتی و تقسیم کار جدید به سمت ارزشمند شدن علم و نوآوری و سازمان‌دهی جامعه برای افزایش تولید، ثروت و رفاه و دگرگونی‌های مشابه بود که جوامع وارد مرحله جدیدی از حیات خود شدند؛ مرحله توسعه‌یافتگی

- فردریک هرتز؛ *جامعه‌شناس*: مجموعه آداب، عادات و باورهای رایج درون یک ملت (Hertz, 1947: 20).

- جفری گورر؛ *انسان‌شناس*: شخصیت ملی تلاشی است برای جداسازی و شناسایی انگیزه‌ها، ارزش‌ها و استعدادهاى مشترک (Gorer, 1955: 29).

- ریچارد پایپز؛ *متخصص تاریخ شوروی*: منش ملی، نمایانگر روح تمامی یک ملت نیست، بلکه روح آن گروه اجتماعی است که در زمان معینی، ابزارهای قدرت و ارگان-های عقاید را کنترل می‌کند (Pipes, 1970: 729).

- جهانگیر آموزگار؛ *سیاست‌مدار و اقتصاددان*: چنانچه اکثریتی از مردم، نگرش‌ها و الگوهای رفتاری خاصی را نشان دهند که در جاهای دیگر بطور متداول یا مکرر دیده نمی‌شود، ممکن است گفته شود که حامل ویژگی ملی به خصوصی هستند (Amuzegar, 1991: 99).

باری، بررسی‌ها نشان می‌دهد که تعریف واحد و جامع پنداره منش ملی غیرممکن است. هریک از تعاریف، بخشی از این پنداره را باز می‌نمایاند و نمی‌توان نادرستشان تلقی کرد. متفکران مختلف، هر یک بسته به نوع نگاه، تجلی پیوندهای مشترک ملت-های گوناگون را در باورها، رفتارها یا شخصیت‌های مشترک و مانند آن جست‌وجو می‌کنند. آن چه در جمع‌بندی از تعاریف ارائه شده مهم به نظر می‌رسد، دقت در این باب است که منش ملی را نمی‌توان در رفتارهای روزمره و عینی فرد فرد آن جامعه جست. اساساً منش ملی با جمع‌گیری رفتارهای آحاد یک جامعه ارتباطی نداشته و بر مبنای فراوانی رفتار مشخصی میان ساکنانی مستقل از بُعد سرزمینی، قابل احصاء نیست. لذا نباید در دام تقلیل منش

³ Richard Edgar Pipes (1923-2018)

⁴ Jahangir Amuzegar (1920-2018)

¹ Frederick Hertz (1878-1964)

² Geoffrey Edgar Solomon Gorer (1905-1985)

۵ رابطه منش ملی و امر توسعه

طرح مفهوم منش ملی از سوی اندیشمندان در بادی امر، به‌ویژه پیش از قرن هجدهم نه در چارچوب ارائه دلایلی در پاسخ به چرایی توسعه و پیشرفت ملت‌ها یا بیان عوامل عقب‌ماندگی یا زوالشان که اغلب با شمایل نظریه‌های نژادی و به قصد اثبات کهنتری و مهتری ملت‌ها مطرح می‌گردید. لذا بیان نظریات گوناگون در خصوص منش ملی در آغاز، ربطی به توسعه و عدم توسعه جوامع نداشته و غالباً رویکردی برتری‌جویانه داشته است. اما در سیر تاریخ، منش برخاسته از عوامل گوناگون موجود در جوامع ملی، عاملیت مستقلی^۱ در مسیر توسعه‌یافتگی و توسعه-نیافتگی پنداشته شده و در باور اندیشمندان به کامیابی‌ها و ناکامی‌های ملت‌ها پیوند خورد. هرچند در این روند، برخی از تئوری‌ها سویه‌های نژادی و ذات‌باور خود را کماکان محفوظ داشته‌اند.

در این گام از پژوهش، ضمن طبقه‌بندی نظریات مربوط به منش و توسعه در قالب چند جریان فکری در ادوار مختلف، به بنیان‌های مؤثر ادعاشده در شکل‌گیری این منش‌ها همچون نژاد، جغرافیا و ساختار و همچنین نقش چنین منش‌هایی در نیل به توسعه و پیشرفت یا خلاف آن اشاره شده و در نهایت به واسطه کاربست الگوی نظری جامعه-شناسی شناخت به نقادی و تحلیل محتوای آن‌ها پرداخته خواهد شد.

۵/۱ نژاد، منش ملی و نیل به تمدن

از قرن هجدهم به بعد، برخی اندیشمندان غربی با توجه به پیشرفت چشمگیر علمی و فنی خود نسبت به سایر نقاط جهان، این موفقیت را با مجموعه‌ای از مدعاهای خودپسندانه و متکبرانه که برتری‌شان را در نژاد مفروض می‌داشت، توجیه کردند. این گونه بود که برخی افکار ذات‌گرایانه در باب تفاوت نژاد، به تئوری‌هایی جاه‌طلبانه‌ای در قالب‌های متصلب

(عطار، ۱۳۹۷: ۱۴). از دهه ۱۹۷۰ به بعد تعریف مکتب کلاسیک نوسازی از توسعه به طور جدی مورد تردید قرار گرفته و این مفهوم دارای تعاریف متعددی گشت؛ از رشد اقتصادی، آن گاه که به شرایط تولید و تأثیر فعالیت‌های اقتصادی بر شرایط عمومی مردم توجه می‌شود تا پیامدهای اجتماعی همچون توزیع درآمد، رفاه انسانی و عدالت اجتماعی. مخرج مشترک تمامی این تعاریف، «گذار از وضعیت اجتماعی، اقتصادی و سیاسی نامطلوب به وضعیت مطلوب‌تر است که در آن، انسان شادتر بوده و توانایی بیشتری برای کنترل و احاطه بر سرنوشت و زندگی خود دارد» (کلمن و نیکلسون، ۱۳۸۷: ۲۱). گرچه در بسیاری از جوامع، هنوز هم توسعه در قالب شکم‌های پُر فهمیده می‌شود، اما در حقیقت توسعه ترکیبی است از رشد اقتصادی و تحول ساختاری به همراه دگرگونی سیاسی، به شکلی که در وضعیت نوپدید نه تنها رفاه مادی که رضایت از زندگی و شادکامی نیز محقق شود. به هر روی امروزه تلقی از مفهوم توسعه، فرآیندی است همه‌جانبه که علاوه بر حوزه اقتصاد، به بهبود تمامی ابعاد زندگی مردم متمرکز است. ابعاد مختلف توسعه ملی عبارت‌اند از: توسعه در ابعاد اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، امنیتی و همچنین ارتقای نظم اجتماعی.

از آن روی که در پژوهش پیش رو، توسعه نه وضعیتی پیچیده که ناظر بر وضعیتی عام و بدون اشاره به جزئیات آن در اندیشه متفکرین بوده و به مثابه برآیندی متأثر از منش ملی درون مرزهای سرزمینی متمایز و بیشتر با مفهوم ترقی و پیشرفت است، لذا به طور جامع، مجموعه‌ای از تغییرات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی در نظر گرفته می‌شود؛ به قسمی که در آن‌ها موقعیتی بالقوه جایگزین موقعیت بالفعل می‌گردد؛ حال آنکه موقعیت بالقوه که لزوماً شامل بهبود کیفیت حکمرانی در ابعاد پیش‌گفته خواهد بود، به‌عنوان وضعیت هدف تغییر، مطلوب است.

¹ Independent Agency

نژادپرستان «علمی» قرن نوزدهم آن را پی گرفتند (Baggini: 2021). اما این گونه تئوری‌ها، تنها میان غربی‌ها و غیرغربی‌ها مطرح نبود. در نمونه‌ای دیگر از رویکرد نژادی، ریچارد چنویکس اسقف ایرلندی قرن نوزدهم، مقاله‌ای در باب منش ملی نوشته و در آن نزدیک به یک‌هزار صفحه را اختصاص داده تا ثابت کند بریتانیا دارای برترین تمدن جهان بوده، در حالی‌که فرانسه ملتی است که بیشترین سهم از خشونت را به خود اختصاص داده و شخصیت لازم را برای نیل تمدن مشابهی ندارد (Chenevix: 2010). چنین رویکردی بعدها با ظاهری متفاوت در ایدئولوژی‌های تئوری‌پردازان فاشیسم نیز مشاهده شد. در منشور کار فاشیسم ایتالیا آمده بود: «ملت ایتالیا یک کل زنده یا ارگانیکی است که زندگی، هدف‌ها و ابزار عملی وصول به آن‌ها مقدم بر قدرت و طول عمر افرادی است که آن را تشکیل داده‌اند» (وینسنت، ۱۳۸۶: ۲۲۴).

در نقد و تحلیل آن چه که در تئوری‌های یادشده آمد، بایستی به شکل‌گیری معرفت متفکران در بستر تجربه زیسته یا دوکسای آنان توجه داشت. امروزه دیگر نمی‌توان از نظام اعتقادی و فلسفی جبرگرایانه‌ای پیروی نموده و به چنین گزاره‌ای باور داشت که جوامعی خاص از گذشته تا کنون و از حال تا به آینده، بدون اختیار و آزادی، اسیر تقدیری ذاتی و فراانسانی همچون نژاد هستند. تجربه توسعه برخی کشورها به‌ویژه طی قرن بیستم نیز که تا پیش از آن گمان می‌رفت توان دستیابی به حداقلی از تمدن بشری و رفاه و سعادت دنیوی را ندارند، مؤید همین موضوع است. لذا می‌توان به منش یا روحیه ملی باور داشت، لیکن جبرگرا نیز نبود و این مفهوم را به شکلی تغییرپذیر، انسانی و فرهنگی فهم کرد. ذهن و شناخت برجسته‌ترین انسان‌ها نیز تحت‌تأثیر شرایط و واقعیات اجتماعی است. شناخت و معرفت متفکرانی چون هیوم که تناقضات عیدهای همچون باور هم‌زمان به دو مقوله

مربوط به منش ملی بدل شد. دیوید هیوم از بزرگان جنبش روشنگری اسکاتلند و پیشگام پرداخت به موضوع شخصیت ملی، نمونه‌ای از چنین دیدگاهی را در اظهارنظری به‌شدت از موضع عالی در پانوشت مقاله‌ای عنوان نمود:

«به گمان سیاهان، به لحاظ طبیعی پست‌تر از سفیدها هستند. تقریباً هیچ ملت متمدن یا حتی انسان برجسته‌ای، در کردار و پندار، با آن رنگ پوست وجود نداشته است. بماند که بردگان سیاه زیادی در گوشه و کنار اروپا هستند که هنوز نشانی از نبوغ در هیچ یک از آن‌ها دیده نشده است. البته این انسان‌های پست و بی‌سواد میان ما رشد کرده و به حرفه‌های مختلف خواهند پیوست. گفته می‌شود در جامائیکا مرد سیاهی هست که استعداد داشته و می‌آموزد، اما احتمالاً به‌سبب دستاوردهای ناچیزش پرآوازه شده و تحسین می‌شود؛ دستاوردهایی در سطح یک طوطی که چند جمله را آموخته و تکرار می‌کند» (Hume, 1854: 197).

روشن است که نیل به تمدن در باور هیوم، تلویحاً همان توسعه و تغییری بود در راستای دست‌یابی به وضعیت مطلوب که به زعم او سیاهان به تبع ویژگی‌های ذاتی (نه اکتسابی) خود، توان رسیدن بدان را نداشتند. هرچند هیوم در راستای تحلیل چرایی پدیداری منش‌های ملی، دو سرچشمه، یعنی اسباب اخلاقی^۱ (همچون فراوانی یا فقر و وضعیت ملت‌ها نسبت به همسایگان‌شان) از یک سو و اسباب مادی یا فیزیکی^۲ (همچون کیفیت اقلیم و آثار نامحسوس آن بر مزاج) را از سوی دیگر معرفی کرده و وزن علل اخلاقی را بیش از آن دیگری ارزیابی می‌کرد؛ اما در داورى نهایی، نژاد را در جایگاه فراتری نسبت به بن‌مایه‌های دیگر منش ملی، برای نیل به تمدن نشانده بود. لذا بسیاری، هیوم را نژادپرستی ثابت‌قدم دانسته‌اند. این باور هیوم نادیده نماند و کانت در اثر خود با عنوان *مشاهدتی در باب احساس امر زیبا و والا*^۳ با همدلی از آن یاد کرده و

³ Observations on the Feeling of the Beautiful and Sublime and Other Writings (1764)

¹ Moral Causes

² Physical Causes

پیرسون^۳ حتی پیش از آغاز قرن بیستم برای پیش-بینی جنگ‌های نژادی که در آن‌ها نژادهای به زعم او پایین (سیاه و زرد) بر نژادهای بالاتر چیره شده و نایل به پیشرفت می‌گشتند، بر منش ملی تکیه کرده اما استدلالش مبتنی بر «ایستا شدن» نژادهای به اصطلاح بالاتر، تحت تأثیر کاهش نرخ زاد و ولد و همچنین سوسیالیسم دولتی بود (Pearson, 1913). این رأی پیرسون بسیاری را شوکه کرده بود؛ بدین علت که خرد متعارف در مورد توسعه و پیشرفت غرب را به چالش می‌کشید. اما این رویکرد نسبت به منش و پیشرفت، اساساً در نگاه ماکس وبر^۴ بود که به اوج خود رسید؛ هرچند نگاه او، بیشتر مربوط به جماعتی آیینی بود تا ملی. وبر در *اخلاق پروتستانی و روحیه سرمایه‌داری*^۵، از ویژگی‌های اخلاقی ویژه‌ای، برای نمایش اینکه چگونه یک نظام ارزشی تا حدی مسؤول شخصیت‌های مستعد برای نظام بازار آزاد جهانی سکولار است، بهره برد. او اخلاق پروتستانی را یکی از سرچشمه‌های عقلانیت زندگی و نظام اقتصادی معرفی کرده (حقیقت، ۱۳۹۴: ۲۸۷) و آمادگی افراد در انطباق با سلوک عقلانی را حاوی نقش عمده‌ای دانست. وبر این اخلاق را نیروی مهمی در پس کنش جمعی برنامه‌ریزی‌نشده‌ای می‌دانست که توسعه سرمایه‌داری را تحت تأثیر قرار داد. در آغاز سده بیستم، هنگامی که مارکسیست‌های جهانی، تمامی تحولات اجتماعی را زاینده زیربنای اقتصادی می‌انگاشتند، او علیه این تک‌سونگری برخاسته و مدعی شد که معنویات ذهنی می‌تواند بانی پیدایش و بالندگی رژیم‌های اقتصادی (نه به-تنهایی) و موجب انگیزش‌های مساعد برای توفیقات اقتصادی باشد. وبر در واقع این دیدگاه که طبقه اجتماعی انسان تعیین‌کننده آگاهی اوست را به چالش کشید. وبر در جامعه خود و اروپای هم-عصرش، شناختی را از یک نظام دریافته بود که در تاریخ اروپا و جهان غیراروپایی بی‌سابقه بوده و چنان

ناهمخوان نظریه اخلاقی با نقش محوری «همدلی»^۱ مشفقانه از یک سو و برتری ذاتی نژاد سفید بر سیاه در نیل به تمدن از سوی دیگر را دارند، در بستر واقعیاتی همچون عدم قبح و عدم اشتها به فساد نگرش‌های نژادگرایانه شکل گرفته است. مضاف بر اینکه اساساً در نگاه هیوم و متفکران همفکر با او در باب موضوع مورد بحث، عنصر نژاد، رأساً به‌عنوان منشی مستقل مستفاد شده و سخن هیوم در کتاب مهمش، *کاوش در مبانی اخلاق* نیز مؤید همین اندیشه بود: «باید به این اعتراف کرد که شانس، تأثیر زیادی بر منش ملی دارد...» (هیوم، ۱۳۹۵: ۲۷۰). در حالی که ویژگی پیش‌گفته با هیچ‌کدام از تعاریف ارائه‌شده از منش ملی همخوانی ندارد. لذا چنین معرفتی بیش از آنکه مبتنی بر عقلانیت باشد، عقیده‌ای است ایدئولوژیک، برآمده از آن چه مان‌هایم با عنوان «وابستگی به وضعیت»^۲ از آن یاد می‌کرد.

۵٫۲ ویژگی‌های طبیعی-اجتماعی، منش ملی و پیشرفت

با وجود تداوم دیدگاه‌های ایدئولوژیک نژادی، از اوایل قرن بیستم گرایش بدان کم‌تر شده و غالب اندیشمندان گرچه منش ملی را در نیل به سعادت دنیوی مؤثر می‌دانستند، لذا آن را نه عاملیتی خودبنیاد که عنصری عارضی تلقی می‌کردند. چنین اختلاف‌نظری میان اندیشمندان در قالب‌های گوناگونی پیش رفت که از آن جمله، تقابل خون و نژاد با ویژگی‌های محیطی همچون اقلیم و جغرافیا از یک سو و ساختارهای اجتماعی همچون مذهب، نوع حکومت و مناسبات اجتماعی از سوی دیگر بود. برخی از اندیشمندان مبادرت به پیش‌بینی‌هایی مبتنی بر تفاوت وضعیت کنونی و آینده نژادها بر اساس دگرگونی‌های جامعه‌شناختی در سیر زمان و مبتنی بر ویژگی‌های روان‌شناختی می‌کردند. چارلز

⁴ Maximilian Carl Emil Weber (1864-1920)

⁵ The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism

¹ Empathy

² Situationsgebundenheit

³ Charles Henry Pearson (1830-1894)

اجتماعی پرداخته و دل‌مشغول روابط بین ارزش‌ها و واقعیات^۳ بود. از سویی رایت میلز^۴ هم، نیروی مؤثر اخلاق پروتستان را مصداق نوعی «رفتار جمعی»^۵ تلقی کرده و معتقد بود که در فرآیند تشکیل واحدهای کثرت‌گرای منبعث از همین اخلاق، فرد طبعاً از ارزش‌ها و سرمشق‌هایی که در این زمینه وجود دارد، نقش خواهد پذیرفت (میلز، ۱۳۹۸: ۴۲۴). دیوید مک‌لند^۶ نیز درصد نشان دادن تأثیر علی صورت خاصی از شخصیت به‌عنوان متغیر مستقل، بر نرخ‌های متفاوت رشد اقتصاد ملی بود (اینکلس، ۱۳۹۶: ۶۵).

باری در نیمه نخست قرن بیستم، روند تأکید بر ریشه‌های اجتماعی خلیقات و منش، رو به رشد نهاد. در سال ۱۹۴۵ کنفرانسی توسط گروهی از اندیشمندان با عنوان «آلمان بعد از جنگ»^۷ در خصوص ریشه‌های ستیزه‌جویی آلمان‌ها در زمان هیتلر برگزار شد و در آن بر این واقعیت تأکید شد که ترکیب معینی از برخی ویژگی‌ها که مشخصاً در مورد آلمانی‌ها صدق دارد، محصول شرایط اجتماعی بود که قبل از جنگ و در طول آن در آلمان شکل گرفت. جان کلام آن چه در این کنفرانس طرح شد، این بود که گرچه می‌توان ادعا کرد نظام‌های ارزشی، نمادها و الگوهای واکنش مشخصی وجود دارند که می‌توانند به‌طور معناداری برای متمایز کردن جمعیت‌های دول ملی به کار روند، اما این الگوهای معین نه به‌عنوان نتایج نژادی یا ویژگی‌های ذاتی ملی، بلکه بایستی به‌عنوان بازتاب شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی موجود هر کشوری در نظر گرفته شوند. همچنین ایجاد تغییر در الگوها از طریق یورش مستقیم به خود الگوها میسر نبوده و بی‌شک نتایج گذرایی داشته و دسترسی بدان مقصود از طریق تغییر در وضعیت سیاسی و اجتماعی شکل-دهنده الگوها امکان‌پذیرتر است. سیریل پرت^۸

پدیده رو به گسترشی بود که نه‌تنها در اکثر ساحت‌های زندگی انسان اروپایی تأثیرات گسترده‌ای می‌گذاشت، بلکه مردم دیگر نقاط جهان نیز از امواج این نظام جدید مصون نمی‌ماندند. در نتیجه، پیدایش این پدیده شگرف، مبدل به مسأله اصلی ذهن وبر شد. از دریچه جامعه‌شناسی معرفت، می‌توان واکنش مطلوب وی به فردگرایی و نوعی اخلاق ناظر بر سلوک اقتصادی عمومیش کارل وبر، به‌عنوان تاجری مورد احترام که شامل مشخصه‌هایی چون سخت‌کوشی، صرفه‌جویی و منشی خیرخواهانه اما توأم با خویش‌تن‌داری بود را در شناخت و نهایتاً عقیده‌اش تأثیرگذار دانست (بندیکس، ۱۳۹۶: ۶۲). وبر البته با اتهاماتی همچون علم‌زدگی پوزیتیویستی و خیال‌پردازی‌های رمانتیک نیز مواجه بوده است. نقدی که ژاک لوگوف^۱ بر او وارد دانسته، از منظر جامعه‌شناسی شناخت، حائز اهمیت است. لوگوف معتقد بود که وبر در دام توهم دوره‌ای بودن تاریخ گیر کرده بود؛ بدین گمان که دوره قرون وسطی در نقطه‌ای بریده شده و از آن پس عصر جدید آغاز می‌شود. وبر در بررسی جدی تاریخ، موفق نبوده و تحت تلقینات مورخانی که شیفته هنر و ادبیات دوره رنسانس بودند، اندیشه نوزایی را به طور نادرستی به تمام جلوه‌های تاریخ اروپا تعمیم داده است. در صورتی که در حقیقت، ساختارهای اجتماعی اساساً دست‌نخورده باقی مانده بودند (لوگوف، ۱۳۷۳: ۲۵۱). بندیکس^۲ نیز معتقد بود که وبر جو حاکم بر عقاید را در آثار خود منعکس می‌کرد (بندیکس، ۱۳۹۶: ۱۶). به هر حال، از زمان انتشار این کتاب، واکاوی نقش باورهای دینی و اخلاقی در تکوین روابط اجتماعی به یکی از مسائل مهم در جامعه‌شناسی کلان بدل شد. نظر به اندیشه وبر از دریچه جامعه‌شناسی شناخت از آن روی جالب توجه است که او خود پژوهشگری بود که به کندوکاو مناسبات میان ایدئولوژی‌ها و ساختارهای

⁶ David Clarence McClelland (1917-1998)

⁷ Report of the "Conference on Germany after the War" (1945)

⁸ Cyril Lodowic Burt (1883-1971)

¹ Jacques Le Goff (1924-2014)

² Reinhard Bendix (1916-1991)

³ Facts

⁴ Charles Wright Mills (1916-1962)

⁵ Collective Behavior

بودند. اما علاوه بر دو رویکرد مورد اشاره پیشین (نژادی و ساختاری)، رویکرد سومی نیز در خصوص منش ملی و ارتباط آن با توسعه وجود داشته که علی‌رغم تغییر روند جریان‌های فکری در این حوزه مطالعاتی، کم‌وبیش در تمام ادوار، نمونه‌های آن قابل رؤیت است؛ رویکردهای «شرق‌شناسانه» و به تبع آن رویکردهای «خودشرق‌شناسانه»^۵.

دو اصطلاح پیش‌گفته مشخصاً یادآور نظریات ادوارد سعید^۶ هستند. از نظر وی، شرق‌شناسی دیسیپلین کاملاً انتظام‌یافته‌ای بود که فرهنگ اروپایی از طریق آن قادر به اداره و حتی ایجاد شرق، از نظر سیاسی، جامعه‌شناختی، نظامی، ایدئولوژیک، علمی و حتی تخیلی در دوران پس از قرن هجدهم گردید (سعید، ۱۳۸۹: ۱۳). آن چه در شرق‌شناسی نوین به نام شرق مطالعه می‌شود، ارتباط چندانی با شرق واقعی نداشته بلکه حاصل ایجاد تمایز با دیگری غیرغربی و مبتنی بر خواست‌ها و تصوراتی است که با منافع استعماری و اروپامحوری گره خورده و هویت انسان اروپایی در مقایسه با تمام افراد و فرهنگ‌های غیراروپایی در سطح متعالی‌تری قرار دارد. به بیان سعید «در خلال دوره بعد از پایان قرن هجدهم، شرق پیچیده‌ای ظهور کرد که برای مطالعه در آکادمی‌ها، نمایش در موزه‌ها، تجدید ساختار در ادارات مستعمراتی، عرصه نظری در تزه‌های بوم‌شناسی، زیست‌شناسی، زبان‌شناسی، نژادشناسی و تاریخی پیرامون انسان و جهان، نشان دادن موارد تحقق نظریه‌های اقتصادی و اجتماعی توسعه، انقلاب، شخصیت فرهنگی و منش ملی یا دینی افراد بسیار مناسب بود» (همان، ۲۳). به عبارتی، شناخت شرق و بازتولید آن در متون پژوهشی، سازوکاری در مسیر ابژه کردن شرق، بر اساس مناسبات قدرت بود (نصیری حامد، ۱۴۰۳: ۲۴۹). اما سعید به برخی نخبگان شرقی نیز اشاره می‌کند که خود با گذشت زمان نه‌تنها برتری فنی غرب بلکه برتری اخلاقی و حتی نژادی آن‌ها را نیز

معتقد بود که به احتمال زیاد در جمعیت‌های امروزی، تفاوت‌های بارزتر منش و عادات روزمره، عمدتاً نتیجه تفاوت در فرهنگ و ایده‌آل‌های سنتی رفتار است که از طریق والدین و معاشران مسن‌تر منتقل می‌شود. افزون بر این ممکن است این ویژگی‌ها درون یک ملت، از یک طبقه اجتماعی تا طبقه دیگر به شدت متفاوت بوده و طی مراحل گذشته تاریخ آن ملت نیز دستخوش تغییرات قابل توجهی شده باشد. لذا محیط اجتماعی حتی مهم‌تر از محیط فیزیکی مساعد است. بعدها، ازرا وگل^۱ جامعه‌شناس امریکایی حتی رویکرد مبتنی بر منش ملی برای توضیح خلیقات ژاپنی را رد کرده و مدعی شد موفقیت ژاپنی بیش از آنکه به ویژگی‌های شخصیت سنتی مربوط شود، به ساختارهای سازمانی، برنامه‌ریزی‌های آگاهانه و خطامشی‌ها بازمی‌گردد (Feivel Vogel, 1979).

۵،۳ خودشرق‌شناسی، منش ملی و توسعه

جنگ دوم جهانی، سبب تغییرات عمده‌ای در این حوزه مطالعاتی شد. سایه نازی‌ها و تلاش‌های آنان با گرایش‌های نژادی نیز مزید بر علت شده و از اعتبار ایده منش ملی به طور قابل ملاحظه‌ای کاست. اواسط قرن بیستم، دوره اوج‌گیری انتقادات نسبت به ماهیت این پنداره بود. داگلاس هرینگ^۲ معتقد بود منش ملی، شکارگاه مفرحی را برای احساسات-گرایان، عوام‌فریبان و گردآوردندگان کنجکاو فراهم آورده و تحقیقات علمی را به تعویق انداخته (Haring, 1946: 14) و همیلتون فایف^۳، شخصیت ملی را توهمی بیش نمی‌دانست (Fyfe, 1946: 2). با وجود این، کنار گذاشته شدن هرچه بیشتر رویکرد نژادی به نفع تمرکز بر شخصیت و تربیت، اهم تغییرات در این دوره بود؛ بگونه‌ای که این بار اندیشمندان، بیشتر به دنبال اعمال و کاربرد بینش پیرامون شخصیت ملی، در حوزه سیاست عمومی^۴

⁴ Public Policy

⁵ Self-Orientalism

⁶ Edward Wadie Said (1935-2003)

¹ Ezra Feivel Vogel (1930-2020)

² Douglas Edison Harding (1909-2007)

³ Henry Hamilton Fyfe (1869-1951)

که ژاپنی‌ها از نظر هوش، قدرت مالی، هیکل و هر چیز دیگری، به شدت از غربی‌ها پایین‌ترند! (Pyle, 110: 1969). این در حالیست که مخبرالسلطنه هدایت از رجال ایرانی عهد قاجار و پهلوی که قریب یک دهه بعد در سال ۱۹۰۳ قدم در ژاپن گذاشته بود، در سفرنامه خود، مردم ژاپن را با اوصافی همچون، نظافت، مناعت، تواضع، رفاقت، احترام بزرگتر، حس عدالت و حب وطن معرفی کرده و نظم، سرزندگی و تحرک ژاپنی‌ها را از مایه‌های ترقی این کشور دانسته بود (هدایت، ۱۳۸۹: ۱۵). ژاپن گرچه از دیرباز سوژه نگاه‌های شرق‌شناسانه بوده، اما پس از شکست در جنگ جهانی دوم، بیش از پیش هدف چنین اظهارات تحقیرآمیزی به‌ویژه از سوی فاتحان غربی قرار گرفت. ژنرال مک آرتور^۵ فرمانده امریکایی فاتح ژاپن و مسؤول نظارت بر روند خلع سلاح این کشور، ذهنیت ملی ژاپنی‌ها را ذهنیت یک فرد دوازده‌ساله توصیف کرده و هدف خود را در ژاپن، تغییر شخصیت ملی و فردی آنان اعلام نمود (McCormack & Sugimoto, 2009: 2). هرینگ نیز در خصوص ژاپن بر این باور بود که دموکراسی را نمی‌توان در میان مردمی که عمیق‌ترین احساساتشان در تضاد با سنت‌های دموکراتیک است ایجاد کرد و این تنها با تغییر الگوهای تجربه اجتماعی در کودکی است که می‌توان یک جامعه را دستخوش اصلاحات دائمی کرد؛ چه به سمت دموکراسی، چه به سمت خودکامگی (Haring, 15: 1946). این در حالیست که آمارتیا سن معتقد است ترکیب هنجارهای رفتاری با کسب‌وکار عملی، در کامیابی حیرت‌آور اقتصادی ژاپن که اقتصادی عقب‌مانده را در کم‌تر از یک قرن به یکی از ثروتمندترین ملل جهان مبدل ساخته، یقیناً نقشی عمده ایفا کرده و این کشور مقوله‌ای از ارزش‌های اخلاقی را در عملیات اقتصادی به کار گرفت که بر مسؤولیت گروهی، وفاداری جمعی، اعتماد میان اشخاص و قراردادهای تلویحی مقیدکننده رفتار

باور کرده و خود نیز هم‌صدا با آنان به تولید ادبیات شرق‌شناسانه روی آورده‌اند. او این پدیده را مشارکت در خودشرقی‌کردن^۱ خویش نام نهاد. از همین روست که سعید معتقد بود اگر شرق‌شناسی، فی‌نفسه مورد نقد است، تضمینی هم در این باب که تصویر برساخته شرقی‌ها نه‌فقط از غرب، که حتی از خودشان لزوماً به حقیقت نزدیک‌تر باشد، وجود ندارد (همان، ۲۴۹).

باری دو رویکرد مذکور، تعلق به ملت‌های شرقی را فی‌نفسه موجب تعلق ویژگی‌های اخلاقی متمایزی (غالباً منفی) دانسته و استدلال متقنی برای آن ارائه نمی‌دهند. چنانچه استدلالی نیز ارائه شود، صرفاً بیانی از یک مفروض القائی درونی یا منبعث از شرایط و مقاصد وجودی است؛ به گونه‌ای که فرد به‌ظاهر استدلال می‌کند، اما استدلال او بر اساس مفروض یا مفروضاتی است که خود به سنجش درنیامده‌اند. نمونه‌هایی از چنین اظهارنظرهایی را در خصوص ژاپن و ایران می‌توان بیان کرد.

یوهانس رین^۲ جغرافی‌دان آلمانی، ژاپنی‌ها را این‌گونه توصیف می‌کند: «نژادی از کودکان بی‌آزار، معتمد، همجنس‌گرا و در تمام سنین متمایل به بازی‌های کودکانه، که به‌راحتی به هر چیز جدید تا سرحد اشتیاق علاقه‌مند می‌شوند، اما زمانی که فقط با نیمی از آن آشنا شدند، به‌سرعت از آن خسته می‌شوند» (Rein, 1884: 395). سخنان اخیر، نوعی تأیید سخن سعید است که معتقد بود ادبیات شرق-شناسانه پر است از توصیفات از مردم مشرق‌زمین، به گونه‌ای که در آن، انسان شرقی «بی‌منطق، محروم، مثل بچه و موجودی متفاوت بود» (سعید، ۱۳۸۹: ۲۳). این ایده‌های غربی^۳، گاه برخی از بومیان را نیز به گونه‌ای عجیب متقاعد می‌ساخت. تتسوجیرو اینوئه^۴ استاد فلسفه اهل ژاپن، از شکل سرها این‌گونه تشخیص داده بود که غربی‌ها دارای مغز پیشرفته‌تری هستند و در سال ۱۸۸۹ عنوان کرد

⁴ Inoue Tetsujiro (1855-1944)

⁵ Douglas MacArthur (1880-1964)

¹ Self-Orientalizing

² Johannes Justus Rein (1835-1918)

³ Western Ideas

اظهارنظرهای سریع‌القلم مصداق بارز خودشرق-شناسی است. اینکه به زعم او (... در میان ایرانیان رسم است کارها آغاز می‌شود، ولی به‌ندرت به پایان می‌رسد و یا در فرآیندهای طولانی عملاً متوقف می‌شوند) (رنانی، ۱۴۰۰: ۴۳) نمونه‌ای است از اظهاراتی که یا مبتنی بر مفروضات ذهنی شخصی بوده و یا برآمده از خلط دو مقوله متباین و غیرقابل قیاس رفتار فردی برخی از جماعت یا نتایج نامطلوب ساختارهای سیاسی با منش ملی سوژه ایرانی.

نهایتاً آن چه که از منظر جامعه‌شناسی شناخت می‌توان در خصوص تئوری‌های پیش‌گفته بیان کرد اینکه رویکردهای خودشرق‌شناسانه (با فرض عدم موافقت مقاصد آنان با مقاصد اغلب شرق‌شناسان)، مبتنی بر شناختی ایدئولوژیک بوده و بیش از آنکه معرفت مبتنی بر استدلال و عقلانیت باشد، ناشی از عقاید و مفروضات پیشینی و وابسته به وضعیت بوده است. این موضوع به هیچ رو، نفی توسعه غرب و انکار عقب‌ماندگی‌های برخی کشورهای شرقی نیست، بلکه نقدی است بر طرز تفکر اندیشمندان شرقی در انتساب غیرمستدل این عقب‌ماندگی‌ها صرفاً به منش ملت‌های متبوع خود.

۶ بحث و نتیجه‌گیری

حقیقت این است که عوامل تعیین‌کننده اوصاف اخلاقی و منش رفتاری ملل (چنانچه وجود ایده منش ملی امری منتفی قلمداد نشود) به قدری پیچیده و گوناگون و پدیدار شدنشان آن‌چنان بطئی است که دریافت و اثبات وجود آن‌ها به‌خودی‌خود، امری سترگ و ملازم عدم قطعیتی قابل توجه است؛ چه رسد به اینکه سبک‌سرانه و به‌گونه‌ای غیرمستدل، منش‌های به‌خصوصی علت‌العلل توسعه‌نیافتگی یا عقب‌ماندگی ملت‌ها و کشورها قلمداد شوند. آن چه که در این پژوهش آمد نگاهی بود به چند جریان فکری معتقد به همبستگی و پیوند منش ملی و توسعه. جریانی که نیل به تمدن

فردی تأکید می‌کند (سن، ۱۴۰۱: ۸۳). اما نمونه ملموس اظهارات تحقیق‌آمیز در خصوص مردمان شرق، سخن یکی از مذاکره‌کنندگان ارشد آمریکایی^۱ در مذاکرات هسته‌ای با ایران در سال ۲۰۱۳ بود، که در مقابل تیم تحقیقات کنگره آمریکا گفته بود از این موضوع کاملاً آگاهست که «فربکاری در ژن ایرانی-هاست» (انصاری، ۱۴۰۲: ۲۱). این دست اظهارات، یادآور سخن آنکتیل دوپرون^۳ خاورشناس فرانسوی در مورد خصلت اروپایی‌ها (به‌طورکلی غربی‌ها) در مقابل شرقی‌هاست: «وقتی اروپایی از عمل شرقی‌ها سخن می‌راند آن را حيله‌گری می‌خواند، ولی اگر همان عمل را اروپایی انجام دهد، آن را مهارت سیاسی می‌داند» (فولادوند، ۱۴۰۰: ۶۵).

اما در خصوص ایران و از میان دو نسل متفاوت از متفکرین، آرای سیدمحمدعلی جمال‌زاده در عصر پهلوی و محمود سریع‌القلم در چند دهه اخیر، حاوی برخی از ویژگی‌های رویکرد خودشرق‌شناسانه در ارائه رابطه میان منش ملی و توسعه هستند. قالب اثر مشهور جمال‌زاده به‌گونه‌ای است که ابتدا به عقب‌ماندگی ایران از قافله تمدن اشاره کرده، سپس فساد را مانع ترقی و سعادت معرفی می‌کند و نهایتاً در ریشه‌یابی فساد، خلیقات ایرانیان را علت‌العلل تشخیص می‌دهد. روشن است که در پس بیان این دور بی‌سرانجام، هیچ‌گونه استدلالی وجود نداشته و صرفاً بیانی از یک مفروض القائی درونی است. مثال‌هایی را هم که جمال‌زاده در خلال مباحث خود آورده نشانگر معرفت ویژه او در باور به غربی‌یکنواخت و همواره پیشتاز نسبت به شرق و به‌ویژه ایران است. سریع‌القلم نیز هرچند از منظر سیاست بین‌الملل به ایران و آینده آن می‌اندیشد، اما فراتر از مرزهای سخت سیاست و قدرت، بیشتر به بنیان توسعه‌نیافتگی در ایران توجه دارد. او این بنیان را خلق‌وخوی سوژه ایرانی می‌داند که ذیل اقتدارگرایی اکثریت ایرانیان قابل توضیح است. برخی از

³ Abraham Hyacinthe Anquetil-Duperron (1731-1805)

¹ Wendy Ruth Sherman (1949-)

² DNA

روی آورند. لذا تأمل پیش‌رو گرچه صرفاً تلاشی بود بر تحلیل جامعه‌شناختی معرفت متفکرین در باب موضوع مورد بحث، اما آن چه که از ایده حاکم بر این پژوهش برمی‌آید این است که الگوی جامعه‌شناسی معرفت با توجه به بن‌مایه‌های نظری و با محوریت قرار دادن ارتباط میان واقعیات اجتماعی (فرهنگ جامعه و ساخت اجتماعی) از یک سو و کنش‌های اندیشه‌پردازانه افراد از سوی دیگر و همچنین با تأکید بر اینکه شناخت متفکرین و کنش‌های نظری هیچ اندیشمندی در خلأ به وجود نیامده، توان این را دارد که در باب رابطه میان منش ملی و امر توسعه به‌ویژه بحث توسعه‌نیافتگی، یافته‌های مفهومی و نظری شایان تأملی ارائه داده و از نگاه‌های متعصبانه در این حوزه جلوگیری کند. چه بسا این الگو (جامعه‌شناسی معرفت) در مقام یک ابزار فرانظری یا نظریه‌ای در باب نظریه، رأی به بطلان بسیاری از ایده‌های مربوط به ارتباط و پیوند منش ملی و توسعه نیز بدهد.

در نهایت، آن چه را که می‌توان به‌عنوان نتیجه‌گیری نهایی عرضه داشت، این است که در تئوری‌های مربوط به پیوند منش ملی و توسعه، هرچه از ارائه براهین و استدلال مبتنی بر عناصر ذاتی ملت‌ها و همچنین تکیه بر منافع استعماری دولت‌های متبوعه فاصله ایجاد شده و بر دلایل هویتی، تاریخی، اجتماعی و ساختاری تمرکز گردد، به همان نسبت، یافته‌های واقع‌بینانه‌تری عرضه خواهد شد و بالعکس.

منابع مالی

این مقاله، منبعی به‌عنوان حامی مالی نداشته است.

سهم نویسندگان

این مقاله، برگرفته از رساله دکترای نویسنده مسؤل در رشته علوم سیاسی، در دانشگاه مازندران است.

تعارض منافع

نویسندگان دارای تعارض منافع نمی‌باشند.

را به ویژگی‌های ذاتی و نژادی مردم نسبت می‌دهد، جریانی که توسعه و پیشرفت را ناشی از ویژگی‌های اخلاقی منبعث از شرایط اجتماعی می‌داند و در نهایت جریانی از متفکرین که به‌گونه‌ای خودشوق-شناسانه، عدم توسعه را در جوامع شرقی، ناشی از منش ملی کشورهای متبوع خود می‌پندارند. در تمامی این جریان‌ها و همچنین تغییراتی که در روند گرایش به رویکردهای مختلف شکل گرفته، شناخت متفکرین نسبت به عناصر مختلف از جمله چیستی توسعه، تعاریف از منش ملی، جریان‌های فکری مسلط زمانه و حتی مقاصد آنان از طرح این نظریه-پردازان در ظهور این تئوری‌ها نقش داشته‌اند. از نشانه‌های این تأثیرگذاری، افول قابل توجه تئوری‌های قائل به پیوند منش ملی و توسعه مبتنی بر نژاد، ناشی از بی‌اعتباری رویکردهای نژادی در قرن بیستم به‌ویژه پس از جنگ جهانی دوم و همچنین دستیابی ملت‌ها از نژادهای گوناگون به توسعه در سرتاسر جهان بوده است. نشانه دیگر، تداوم کم-ویش محسوس رویکردهای شرق‌شناسانه و خودشرق‌شناسانه، به واسطه وجود و استمرار منافع استعماری از یک سو و گرایش‌ها و دلبستگی‌های برخی اندیشمندان به الگوهای توسعه غربی، ذاتی پنداشتن توسعه در غرب و در نهایت عدم جست‌وجوی کافی عناصر مشابه در سنت‌های غیرغربی از سوی دیگر است. این در حالی است که به‌عنوان نمونه در خصوص مقوله آزادی و رواداری، به تعبیر آمارتیا سن، تباین بارز ادعاشده میان سنت‌های غربی و آسیایی، مبتنی بر ماهیت خاص ارزش‌های آسیایی، فوق‌العاده تردیدپذیر بوده و آزادی به شکل کنونی-اش، چه در غرب و چه در آسیا، مفهومی نسبتاً جدید است. از طرفی، اهمیت نقد چنین رویکردهایی از آن روست که انگاره‌های خودشرق‌شناسانه‌ای نظیر استبداد یا اقتدارگرایی شرقی، این فرصت را در اختیار نیروهای محافظه‌کار و بنیادگرای برخی کشورها قرار می‌دهد تا با انتساب استبداد به خلیقات جماعت تحت سلطه و حاکمیت خود، منکر امکان اصلاح امور شده و به سرکوب هرگونه تغییری

منابع

- امیر، آرمین (الف ۱۳۹۵). *ره افسانه زند؛ تبارشناسی آثار خلیقات نویسان ایرانی*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- امیر، آرمین (ب ۱۳۹۵). *خویش‌کامی ایرانیان در دوران مدرن*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- انصاری، علی‌مسعود (۱۴۰۲). *ایران، مقدمه کوتاه، ترجمه ابوالقاسم گلستانی*، تهران: نشر تاریخ ایران.
- اینکلس، الکس (۱۳۹۶). *منش ملی؛ منظری روانی-اجتماعی*. ترجمه علی پاپلی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- آشتیانی، منوچهر (۱۳۹۸). *درآمدی بر تاریخ جامعه‌شناسی معرفت*. تهران: نشر نگاه روزگار نو.
- آل سیدغفور، سیدمحسن و نجف‌پور، سارا (۱۴۰۲). *منش ملی ایرانیان و مسؤولیت‌پذیری در حکمرانی*. *رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی*، ۱۴ (۳)، ۱۱۱-۱۳۲.
- DOI: [10.48308/PIAJ.2023.230195.1342](https://doi.org/10.48308/PIAJ.2023.230195.1342)
- برگر، پیتر و لوکمان، توماس (۱۳۹۹). *ساخت اجتماعی واقعیت*. ترجمه فریبرز مجیدی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- بندیکس، راینهارد (۱۳۹۶). *سیمای فکری ماکس وبر*. ترجمه محمود رامبد. تهران: انتشارات هرمس.
- بوژن، ریمون (۱۳۹۵). *چرا روشنفکران لیبرالیسم را دوست ندارند؟* ترجمه مرتضی مردی‌ها. تهران: انتشارات مینوی خرد.
- پورتر، مایکل و دیگران (۱۳۹۹). *فرهنگ و توسعه؛ درهم‌تنیدگی وجوه ذهنی و عینی حیات جمعی*. ترجمه فرشاد مؤمنی و فریبا مؤمنی. تهران: نشر نهادگرا.
- تامپسون، کنت (۱۳۹۲). *نقل قول‌های کلیدی در جامعه‌شناسی*. ترجمه نیره توکلی. تهران: نشر ثالث.
- جوادی یگانه، محمدرضا (۱۳۹۵). *دقت‌های مفهومی در تعریف خلیقات، انجمن جامعه‌شناسی ایران*، چکیده مقاله‌های سومین همایش کنکاش‌های مفهومی و نظری درباره جامعه ایران (۲۲ و ۲۳ اردیبهشت ماه ۱۳۹۵)، ۲۱۷-۲۱۶.
- حقیقت، سیدصادق (۱۳۹۴). *روش‌شناسی علوم سیاسی*. قم: انتشارات دانشگاه مفید.
- دیوسالار، عبدالرسول (۱۳۹۷). *تأملی بر اندیشه پیشرفت: تاریخ ساخت معنای توسعه در غرب*. تهران: نشر روزنه.
- رژ، دیوید (۱۴۰۲). *فرهنگ به مثابه توسعه*. ترجمه محمدرضا فرهادی‌پور. تهران: نشر کتاب پارسه.
- رنانی، محسن (۱۴۰۰). *گفت‌وگوهای توسعه: روایت محمود (سریع‌القلم) از مسأله توسعه در ایران*. تهران: طرح نو.
- سریع‌القلم، محمود (۱۳۸۷). *فرهنگ سیاسی ایران*. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

DOI: [10.22054/qjss.1995.5160](https://doi.org/10.22054/qjss.1995.5160)

لین، ریچارد (۱۴۰۰). *شخصیت و منش ملی*. ترجمه آرمین امیر. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

مانهایم، کارل (۱۴۰۲). *مقاله‌هایی درباره جامعه‌شناسی شناخت*. ترجمه فریبرز مجیدی. تهران: نشر ثالث.

مردی‌ها، سیدمرتضی (۱۳۹۸). *ژانر خلیقات: نگاهی تحلیلی. مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۸ (۲)، ۲۵۷-۲۷۸.

DOI: [10.22059/JISR.2019.266310.750](https://doi.org/10.22059/JISR.2019.266310.750)

معظمی، علی (۱۳۹۷). *جستاری در سیاست فاجعه‌بار*. تهران: نشر کرگدن.

میلز، سی. رایت (۱۳۹۸). *منش فرد و ساختار اجتماعی*. ترجمه اکبر افسری. تهران: انتشارات آگاه.

نصیری حامد، رضا (۱۴۰۳). *زمانه پسااستعماری و بازاندیشی در هویت ایرانی. جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، ۱۱ (۲۳)، ۲۳۹-۲۶۳.

DOI: [10.22080/SSI.2024.27022.2191](https://doi.org/10.22080/SSI.2024.27022.2191)

وینسنت، اندرو (۱۳۸۶). *نظریه‌های دولت*. ترجمه حسین بشیریه. تهران: نشر نی.

هدایت، مهدیقلی (۱۳۸۹). *بهره ژاپن: از سفرنامه تشریف به مکه معظمه*. به کوشش هاشم رجب‌زاده. تهران: انتشارات طهوری.

هیوم، دیوید (۱۳۹۵). *کاوش در مبانی اخلاق*. ترجمه مرتضی مردی‌ها. تهران: انتشارات مینوی خرد.

سعید، ادوارد (۱۳۸۹). *شرق‌شناسی*. ترجمه عبدالرحیم گواهی. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

سن، آمارتیا (۱۴۰۱). *فرهنگ، هنر و توسعه*. گردآوری و ترجمه کاظم فرهادی. تهران: نشر چشمه. عطار، سعید و همکاران (۱۳۹۷). *سمفونی توسعه‌یافته‌ها: نقش رهبری سیاسی در توسعه اقتصادی*. تهران: نشر کویر.

فکوهی، ناصر (۱۴۰۰). *در تار و پود فرهنگ‌ها و موقعیت ما*. تهران: نشر ثالث.

فولادوند، حامد (۱۴۰۰). *ایران در تاریخخانه غرب*. ترجمه گلنار گلناریان. تهران: نشر تاریخ ایران.

فولر، گراهام (۱۳۷۳). *قبله عالم؛ ژئوپلیتیک ایران*. ترجمه عباس مخبر. تهران: نشر مرکز.

قادری، حاتم (۱۴۰۳). *کشف ذهن: کشف نشانگان ریختار ذهن ایرانی*. کرمان: نشر مانوش.

کرباسیان، علی‌اکبر (۱۳۸۰). *تقابل خلیقات ایرانیان با توسعه*. گزارش، ۱۱ (۱۲۹)، ۷۸-۸۰.

کلمن، دیوید و نیکلسون، فرد (۱۳۸۷). *اقتصادشناسی توسعه‌نیافتگی*. ترجمه غلامرضا آزاد. تهران: انتشارات وثقی.

کنوبلاخ، هیوبرت (۱۳۹۰). *مبانی جامعه‌شناسی معرفت*. ترجمه کرامت‌الله راسخ. تهران: نشر نی.

لوگوف، ژاک (۱۳۷۳). *نقد نظریه ماکس وبر درباره اخلاق پروتستانی و روحیه سرمایه‌داری*. ترجمه داور شیخاوندی. *فصلنامه علوم اجتماعی*، ۳ (۵-۶)، ۲۴۵-۲۶۳.

- Al-Seyed-Ghafoor, M. & Najafpoor, S. (2023). Iranian national character and accountability in governance. *Quarterly Journal of Political and International Approaches*, 14(3), 111-132. [In Persian]. DOI: [10.48308/PIAJ.2023.230195.1342](https://doi.org/10.48308/PIAJ.2023.230195.1342)
- Amir, A. (2016). *Genealogy of the works of iranian anthropologists in the last fifty years*. Tehran: Institute of Culture, Arts and Communications. [In Persian].
- Amir, A. (2016). *Iranian self-examination in moderntimes*. Tehran: Institute of Culture, Arts and Communications. [In Persian].
- Amuzegar, J. (1991). *The dynamics of the Iranian revolution: The Pahlavis triumph and tragedy*. Albany N. Y: State University of New York Press.
- Ansari, A. (2023). *Iran; A very short introduction*. Trans. By A. Golestani. Tehran: Iran History Publication. [In Persian].
- Ashtiani, M. (2019). *An introduction to the history of the sociology of knowledge*. Tehran: Roozegar-e-no. [In Persian].
- Attar, S. (2018). *A symphony of developments: The role of political leadership in economic development*. Tehran: Kavir Pub. [In Persian].
- Baggini, J. (2021). *The great guide: What David Hume can teach us about being human and living well*. Princeton University Press.
- Barker, E. (1927). *National character and the factors in its information*. London: Routledge.
- Bendix, R. (2017). *Max Weber: An intellectual portrait*. Trans. By M. Rambod. Tehran: Hermes. [In Persian].
- Berger, P. & Luckmann, T. (2020). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Trans. By F. Majidi. Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian].
- Boudon, R. (2016). *Why intellectuals don't like liberalism?* Trans. By M. Mardiha. Tehran: Minooye Kherad. [In Persian].
- Brilmyer, S. P. (2022). *The science of character; Human objecthood and the ends of victorian realism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Charleworth, J. H. (1967). National character in the perspective of political science. *The American Academy of Political & Social Science (AAPSS)*, 370(1), 28-41. DOI: [10.1177/000271626737000105](https://doi.org/10.1177/000271626737000105)
- Chenevix, R. (2010). *An essay upon national character: Being an inquiry into some of the principal causes which contribute to form and modify the characters of nations in the state of*

- civilisation. vol. 1. Kessinger Publishing.
- Colman, D. & Nicholson, F. (1999). *Economics of change in less developed countries*. Trans. By Gh. Azad Armaki. Tehran: Vasaghi Pub. [In Persian].
- Divsalar, R. (2017). *Reflections on the idea of progress: The history of the construction of the meaning of development in the west*. Tehran: Rowzaneh. [In Persian].
- Fakoohi, N. (2021). *In the fabric of our cultures and situations*. Tehran: Sales Pub. [In Persian].
- Fooladvand, H. (2021). *Persia through the western camera obscura*. Trans. By G. Golnarian. Tehran: Iran History Publication. [In Persian].
- Fuller, G. E. (1994). [The center of the universe: The geopolitics of Iran](#). Trans. By A. Mokhber. Terhran: Markaz Pub. [In Persian].
- Fyfe, H. (1946). *The illusion of national character*. London: Watts Press.
- Geertz, C. (1983). *Local knowledge: Further essays in interpretive anthropology*. New York: Basic Books.
- Ghaderi, H. (2024). *Discovering the mind: Discovering the syndromes of the iranian mind*. Kerman: Manoosh. [In Persian].
- Gorer, G. (1955). *Exploring english character*. New York: Criterion.
- Haghighat, S. (2015). *Political science methodology*. Qom: Mofid University. [In Persian].
- Haring, D. (1946). *Aspects of personal character in Japan*. *The Far Eastern Quarterly*, 6(1), 12-22. DOI: [10.2307/2049670](https://doi.org/10.2307/2049670)
- Hedayat, M. (2010). *From the travelogue of Mecca*. Tehran: Tahouri Pub. [In Persian].
- Hertz, F. (1947). *War and national character*. in: Pipes, Daniel (2022). *The great inquiry into national character*. *Acad. Quest*, 35 (1), 15-33. DOI: [10.51845/35.1.5](https://doi.org/10.51845/35.1.5)
- Hume, D. (1854). *Essays, moral, political, and literary*. vol. 3, Part I, Essay XXI: of National Characters. Edinburgh/Boston.
- Hume, D. (2016). *An enquiry concerning the principles of morals*. Trans. By M. Mardiha. Tehran: Minooye Kherad. [In Persian].
- Inkeles, A. (2017). *National character: A psycho-social perspective*. Trans. By A. Papelli. Tehran: Institute of Culture, Arts and Communications. [In Persian].
- Javadi, M. (2016). *Conceptual precisions in defining temperaments*. *Iranian Sociological Association; Abstracts of the papers of the third conference on conceptual and theoretical explorations of Iranian society (11-12 May 2016)* 216-217. [In Persian].

- Karbasian, A. (2001). Contrasting Iranian character with development. *Report*, 11(129), 78-80. [In Persian].
- Knoblauch, H. (2011). *Fundamentals of the sociology of knowledge*. Trans. By K. Rasekh. Tehran: Ney Pub. [In Persian].
- LeGoff, J. (1994). Criticism of Max Weber's theory about protestant ethics and the spirit of capitalism. *Social Sciences Quarterly*, 3(5-6), 245-263. [In Persian]. DOI: [10.22054/qjss.1995.5160](https://doi.org/10.22054/qjss.1995.5160)
- Lynn, R. (1971). *Personality and national character*. Oxford: Pergamon Press.
- Lynn, R. (2021). *Personality and national character*. Trans. By A. Amir. Tehran: Institute of Culture, Arts and Communications. [In Persian]
- Mandavilli, S. (2018). The relevance of culture and personality studies. *ELK Asia Pacific Journal of Social Science*, 4(2), 1-85.
- Mannheim, K. (2023). *Essays on the sociology of knowledge*. Trans. By F. Majidi. Tehran: Sales Pub. [In Persian].
- Mardiha, M. (2019). Characters genre: An analytical view. *Social Studies and Researches in Iran*, 8(2), 257-278. [In Persian]. DOI: [10.22059/JISR.2019.266310.750](https://doi.org/10.22059/JISR.2019.266310.750)
- McCormack, G. & Sugimoto, Y. (2009). *The Japanese trajectory: Modernization and beyond*. London: Cambridge University Press.
- Mill, J. S. (2017). *The collected works of John Stuart Mill*. vol.8. London: Routledge.
- Mills, C. W. (2019). *Character and social structure*. Trans. By A. Afsari. Tehran: Agah Pub. [In Persian].
- Moazemi, A. (2018). *An inquiry into catastrophic politics*. Tehran: Kargadan. [In Persian].
- Nasiri, R. (2024). Post-colonial era and rethinking in Iranian identity. *Sociology of Social Institutions*, 11(23), 239-263. [In Persian]. DOI: [10.22080/SSI.2024.27022.2191](https://doi.org/10.22080/SSI.2024.27022.2191)
- Pearson, C. H. (1913). *National life and character: A forecast*. London: Macmillan.
- Pipes, D. (2021a). *Do Europes nations have national characters?*
<https://fundaciondisenso-org.webpkgcache.com/doc/-/s/fundaciondisenso.org/wp-content/uploads/2022/02/Do-Europes-Nations-Have-National-Characters-18.02.2022-2.pdf>
- Pipes, D. (2021b). *An american in search of the english national character*. <https://thecritic.co.uk/an-american-in-search-of-the-english-national-character/>
- Pipes, D. (2022a). *Does national character exist?*
<https://www.thearticle.com/does-national-character-exist>

- Pipes, D. (2022b). The great inquiry into national character. *Acad. Quest*, 35 (1), 15-33. DOI: [10.51845/35.1.5](https://doi.org/10.51845/35.1.5)
- Pipes, R. (1970). A historian's reflections. *Vital Speeches of the Day*, 36(23), 721-732.
- Porter, M. (2020). Culture and development: A collection of articles. Trans. By F. Momeni. Tehran: Nahad-gara Pub. [In Persian].
- Pyle, K. (1969). *The new generation in Meiji Japan: Problems of cultural identity 1885-1895*. Stanford: Stanford University Press.
- Rein, J. J. (1884). *Japan: Travels and researches undertaken at the cost of the Prussian Government*. London: Hodder and Stoughton.
- Renani, M. (2021). *Development conversations: Mahmoud Saree-ol-Qalam's narration on the issue of development in Iran*. Tehran: Tarhe-no. [In Persian].
- Rose, D. C. (2023). *Why culture matters must*. Trans. By M. Farhadipoor. Tehran: Parseh Pub. [In Persian].
- Said, E. W. (2009). *Orientalism*. Trans. By A. Gavahi. Tehran: Islamic Culture Publishing House. [In Persian].
- Saree-ol-Qalam, M. (2008). *Political culture of Iran*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies. [In Persian].
- Sen, A. (2022). *Resource, values and development*. Trans. By K. Farhadi. Tehran: Charkh Pub. [In Persian].
- Sholichah, N. H. (2023). National character development in Korea. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT)*, 38(2), 130-133. DOI: [10.52155/ijpsat.v38.2.5286](https://doi.org/10.52155/ijpsat.v38.2.5286)
- Thompson, K. (2013). *Key quotations in sociology*. Trans. By N. Tavakkoli. Tehran: Sales Pub. [In Persian].
- Vincent, A. (2007). *Theories of the state*. Trans. By H. Bashiriyeh. Tehran: Ney Pub. [In Persian].
- Vogel, E. (1979). *Japan as number one*. Cambridge: Harvard University Press.